

ЧАЛЧЫК ЧУНИЖЕКОВ

ЎЛГЕРЛЕР
ЛЕ
ТУУЖЫЛАР

ЎЛГЕРЛЕР

КРЕМЛЬДИНГ ЧОЛМОНЫ

Жылу күн Москвага чалыды,
Элбек ороонды текши жылыдат.
Кремльдинг жаркынду чолмоны
Менин санаамды улай жарыдат.
Амырды сүүген албатыларга
Ыраактан тандагы көрүнөт.
Жеткерлү карануйдан чыгарга
Жайым, ырысту жолын көргүзөт.
Куркун канатту күүле куштар
Жалкын кептү учуп жүргилейт.
Ак-чек санаалу улустар
Кремль жаар сүүнип көргилейт.
Амыр-энчилү ле жайым журтаарга
Кычыруга колун салгылады.
Москвага нажылажып жадарга
Озочыл рядтарга тургылады.
Колды салган бичик үзүлбөс,

Малтала оны жандап болбос.
Чындык керектин күчи түгенбес,
Кату тартышта ол коробос.
Айас, чанкыр тенгери алдында
Күүлелер жайым учкылайт.
Улу Кремльдин өчпөс чолмонында
Албатылар ырызын тапкылайт.

ЖАС

Жангы жылдын быйанзак кызы —
Жылу жазыбыс, биске келдин.
Жаркынду күннинг изү чогын
Жалаң жерлерге жетирип бердин.
Сенин тынган тыныжыңа
Мөңкү тоштор кайыла берди.
Элбек жеримнинг сууларына
Бийик туулардан урулып келди.
Бойыңнын өткөн жерлеринде
Журттарды сүүмжиле толтырдың.
Быйанзып баскан изинде
Чечектү кебисти артырдың.
Арыштын жайылгак бүрлери
Күнге жажарып жалтырады.
Куштардын ума жок үүрлери
Кыштаган жеринен жангылады.
Ўренчи, карлагаш уйалап,
Учуштын түргенин көргүскилейт.
Састарда бакалар бапылдап,
Кырларда күртүктөр күлүрейт.
Сен, жараш жас, текши журттарда
Бисти эрчимдү ишке көкүттин.
Учы жок элбек жалаңдарда
Күчтү тракторлорды күркүреттин.
Мен, кырачы, жылу күндеринди

—
Жаңы улу макка эжелерим.
Бойымнын сүүген Төрөлимди
Аштын түжүмиле сүүндирерим.

АТКЫР

Салкынду карануй түнде
Койу агаш шуулап жайканат.
Мал турган жайгы тебееде
Аткыр кара көзин жумбайт.
Мылтыгын жаңмырдан корып,
Бөксөзин колтыгында тутты.
Уйку жок, сергелен болуп,
Жажыл мөштин алдында турды.
Жеткер тайгада жажынып,
Жылкынын жыдын жытап жүрди.
Түнгүндөп ичкери базып,
Тебееге араай жууктап келди.
Как будакты сый басканын
Омок Аткыр жастыра укпады.
Шыйралу чечен мылтыгын
Беленге тударын ундубады.
Жаашту салкынга агаштар
Тунгак табыжын тынгыткылайт.
Айуны сескен жылкылар
Жаңыс жерге жуулып тургылайт.

—
Аткыр ичкери алтам этти,
Окту мылтык колында болды.
Тырмакту кара күлүкти
Келер жолынан тозып алды.
Казыр ан иле турарда,
Кырлу мылтыгын уулай тутты,
Мажыны кайра тартарда,
Адылган тары жалт этти.
Айунын алгырган үни
Агашту тууларга торгылды.
Айгырлу жылкынын үүри
Жуулган жеринде түймөп турды.
Салкынга удурал жылкычы
Аннын жанына базып келди.
«Кан ичерге келген уурчы
Бойунын канын төккөн» — деди.

АГИТАТОР

Жарык турага айылдаштар
Текши жуулып келгиледи.
Агитатор Жайымов Жаңар
Эжиктен омок кирип келди.
Айылдын ээзи оны уткып,
Ичкери төргө кычырды.
Сөзин угар күүндү болуп,
Тактага отурып алды.
Кара жаактары кызарган
Агитатор ичкери басты.
Айландыра эптү отурган,
Ончо улусты аяктады.
Колында туткан бичикти
Столго жайа салып турды.
Жилбилү ле јарт куучынды
Айдарын Жаңар баштады.
Партиянын жаңы јөптөри
Чечен сөстөринен угулат.
Орооннын улу стройкалары
Планнан чокым јарталат.
Агитатор изү сөзиле
Улусты јенүге көдүрет.
— Эртең база келигер! — деп,
Айылдаштар күүнзегилейт.

ЭНЕ

Кара чачы кажайып,
Јаш јажаган Јинјилей.
Канча баланы чыдадып,
Эр јетирген Јинјилей.
Амыр, соот јогынан
Көп иштеген сен эне.
Јаш баланы азыраган
Комудал билбес сен эне.
Төрөлин јакшы корыган
Уулын Герой деп адалат.
Озочыл ишке таскаган
Кызын иле макталат,
Айас тегери түнде,
Алтын ошкош, жылдыстарлу.
Көп балалу кажы ла эне
Улу Төрөлдө тоомјылу.

ТРАКТОРИСТ

Элбек јаланда иштейтен
Баштапкы күн келди.
Јиит тракторист Эркемен
Рульды билгир эбирди.
Табыжыла тымыкты бузып,
Буудак јоктон иштенет.
Тракторист омок сананып,
Озочыл болорго кичеенет.
Мотор түнгей күүлейт
Ўни кейде јангыланат.
Салда терен изейт,
Тобрак күбүр анданат.
Јастын јылу күнинде
Јаландарда көк чыкты.
Көркийи эске кирерде,
Кожондоп ийерге сананды.
«Јерди терен сүрерге
Темир адым арыбас.
Мөрөйлөжип иштеерге
Менин Сыргам ундыбас,
Эки күннин бажында
Эткен ижисти көрөрис.
Кажы ла гектар тоозына
Јүс пудтан аш аларыс».

КЫРАЧЫНЫҢ СӨЗИ

Серүүн салкынга јайканган
Койу аштын јаражын!
Барбак сагалы сарбайган
Бышкан буудайдын мажагын!
Бийик сынду омок киж
Мажакты алып ужады.
Кузук ошкош, козыр ажы
Алаканына толо болды.
Сүүнип каткырған кырачы,
Колын јайа тудуп, айдат:
«Кичееген ишчинин күчи
Кижиге ырысты табат».

ЭРТЕЧИ

Частын жараш ойыны
Эртечини эрте ойгосты.
Лампочканын жаркыны
Туранын ичин жарытты.
Эртечи төжөктөн турала,
Кара чачын тарап ийди.
Таң текши жарыгалакта
Ишке барарга мендеди.
Алты час бүткелекте
Бозогоны алтап чыкты.
Жылдыстар айас тегериде
Оны уткып, суркурашты.
Ташту кара суунун
Шаркырап турганы билдирет.
Жаан кажаганнын сомы
Жүк арайдаг көрүнөт.
Каалгазын ачып ийеле,
Эртечи ичкери базат.
Жараш килин бөрүгинде
Торко чачак жайылат.
Килемкей бойы Эртечи

Бозуларга жууктап келди.
— Кандый кондыгар? — деди,
Клетканын ичин көрди.
Кулактарын талбайтып,
Бозулар удурас баскылайт.
Жиит кыска кучактадып,
Кару колына сыйматкылайт.
Таңдакталып таң жарыды.
Ак пөтүк кожондоп ийди.
Жаңы сааган жылу сүтти
Малчы бозуларга экелди.
Кара көстү Эртечи!
Сенин ижинди мактайдым.
Мен — карыган малчы,
Же сенен үренип турадым.

МӨШ

Аба жышта мөш агаш
Жаңгы өскөн корболу.
Жажыл чачак бүр жараш,
Алтын ошкош тобоолу.
Койу, барбак будагын
Колго тутсам сүүнедим.
Күрөң сайлу кузугын
Төрөлиме тередим.
Коо мөштөргө жеделе,
Кожон чүмдеп алады.
Элбек салды эделе,
Түргөн суула барадым.
Төрөл жерим тыңгызын.
Слерге, Волга ла Донбасс,
Алтай туулар жөөжөзин
Көптөн берер,
Кысканбас.

САНАРУУ

Жажыл агаштын жанында
Түмен чечектү жер жараш.
Мында, корымду жулда,
Кичинек кара суу агат.
Ол, таштан ташка табарып,
Ак көбүкти улай көргүзөт.
Койон ошкош жеңил калып,
Алтай туудан түжүп келет,
Жайгы изүде ол соолбос,
Үүрлү малдын сугады.
Кышкы соокто ол тонбос,
Малчылар оны мактады.
Кара суу жоголор эмес,
Тузазы түгенбей турар.

Одожында — одорлу меес,
Жаказында — жаңы тура.
Жажыл өлөндү меес жерде
Жараш чечектер көрүнөт.
Жаңы тураны эбиреде
Кайындар бүрин желбиредет.
Чечектү жодро жайканып,
Көзнөктөң тура ичине көрөт.
Трубадан суйук ыш чыгып,
Ару кейде чөйилип өдөт.
— Бу жараш туранын ээзи кем?
— Колхозтын озочыл койчызы.
Төрөлгө жаан туза жетирген
Санарунын туразы.
Алтайда оны мактагылайт.
Слер оны уктыгар ба?
Укту койлоры кыймырайт.
Слер оны көрдигер бе?
Алтайга текши жүрүп кел,
Ондый койлорды таппазын.
Жүзүн жакшы түкти экел,
Ондый жымжак түкти таппазын.
Жымжак түктү койлорды
Санару кичееп өскүргөн.
Эрчимдү иштеп, тузаны
Төрөл колхозына жетирген.
Койчынын жалбак төжинде
Лениннин ордени жалтырайт.

Омок көрүштү көзінде
Ырыс — чедирген суркурайт.
Суунын үзүлбес кожоңы
Малчынын жыргалы эмес пе?
Түгенбей аккан ол бойы
Албатынын ырызы эмес
Кару нөкөрим Санару,
Айландыра жерди көрзөң.
Төрөл Алтайын ырысту.
Сенин эткен ижин чон!

АДАРУЧЫ АЙЫЛДАШ

Кобыны төмөн салкын согуп,
Кайын агаштын бүрин жайкайт.
Кара суучак түргөн агып,
Коркырап турган үни угулат.
Чөйилип барган мыйрык жол
Койу агашта көрүнбей калды.
Чечектү жодролор ло жойгон
Күнге жылынып тургылады.
Көп адарулардын табыжы
Мында улай угулып турат.
Айылдаш — кичеемкей адаручы
Ары-бери аяктап базат.

Жараш кызыл турачактар
Жуунак, эптү тургылап алды.
Ондо түп-түс оромычактар
Жаш өлөңлө жажарып жаранды.
Кичеемкей ишчилер мында көп,
Чечектер сайын жемзенгилейт.
Нак билелер жылдын көптөп,
Колхозко тузаны жетиргилейт.
Мында мөт жытанган кей ару.
Кара суучактан экпин сокты...
Сары чечектен адару
Жүк арайдан көдүрилип учты.
Бозогодо токунап болбой,
Кошко жайдырып, жерге түжет.
Анча-мынча амырап алып,
Туразына жорголоп кирет.
Карыган адаручы оны көрүп,
Кажайган сагалын сыймай тутты.
Уйанын какпагын көдүрип,
Жаңгы магазин кожуп тургусты.
Айылдаш кажы ла жылда
Баалу мөтти көптөн алатан.
Онын учун төрөл журтында

Улуска мактадып туратан.

БААРЧЫК

Жаш кайында уйалаган
Жараш баарчык, эзен бе?
Сен ыраак жерде кыштаган
Жакшы амыр келген бе?
Канча куштардын тилиле
Эдип турган кушкажым,
Төрөл жериме келеле,
Жайым учуп турадын.
Көп ороондорды өдөлө,
Уур жүрүмди журайзын.
Менин журтыма келеле,
Кожон чүмдеп жыржайзын.
Чечектү, сүрлү садымда
Күнүн сени сакедым.
Жажыл бүрлү кайында
Сеге турачак тургустым.
Туулган чокыр жымырткан
Түрген учар куш болзын.

Аш-кырамды курт-конгыстан
Корып аларга болушсын.

ТУУЛУ АЛТАЙЫМДА

Кеен Алтайымда бийик кырга
Омок күчтү чыгып келдим.
Ары-бери аяктап көрөлө,
Кожондоп ийерге санандым.

Чечектелип турган журттарда
Жаңы школдор иле көрүнөт.
Ару, кең класстарда
Үренчиктер отурганы билдирет.

Турада, заводто, клубта
Ильичтин оды жаркын күйөт.
Женүге ичкеери баратан
Жолды улуска көргүзөт.

Жаңы баатырлар иште табылып,
Мөрөй жалбыжы там ла жалбырайт.
Жаңы жылдын планын жараткылап,
Жаан женүге ичкеери баргылайт.

Жажыл өлөңдү элбек жалаңда

Колхозтын малы кыймырайт.
Малчылардын ырысту кожоңы
Бийик тууларда жыңырайт.

Жажына жаткан жердин кыртыжын
Тракторлор антара сүргүлейт.
Алаканга батпас мажак ашты
Ийделү комбайндар кескилейт.

Карыш мажакту, түжүмдү ашка
Кажы ла кижинин жүреги сүүнөт.
Баатыр ийдезин иште көргүзүп,
Түни-түжиле улус иштенет.

Койу агашту аба жышта
Машиналар база күүлежет.
Чыдым бүткөн коо агаштар
Улу стройкаларга ийилет.

Инженер, геолог, тегин колхозчы —
Олордын кажызы ла иште озочыл.
Эткен ижинин туказын билгилейт.
Ичкеери барарга тын жүткүгилейт.

Жаанаткан төрөл колхозтордо
Ийде-күчтер там ла өзүптир.
Коммунизмге брааткан элбек жолдо

Женүлү иштер көп бүдүптир.

Мындый жаан женүни көрүп,
Жүрегим сүүнип, кожондодым.
Жүрүм-кебери жаранган Алтайды
Үлгерге чүмдеп мен журадым.

ТУУЖЫ

Калын жыштын жаказында
Шарлаак кара суу акты.
Таш жакалу жарадында
Кайын тозы айыл турды.
Сугат болгон ару суузы
Кышкы соокто тонбой турды.
Чадыр-жапаш бу айылда
Локту Туужы журтап жатты.
Одус жашка жеткелекте,
Чар букадый күчтү өйдө,
Эки көзинен болгонбос болуп,
Ай карануйга түшкен отурды.
Элден тапкан эш нөкөри
Эки уйын кабырып жүрди.
Эр кемине жеткелек
Эки уул балазы
Эне-аданын колын сакып,
Эрикчелдү отургылады.
Өрө көрүп адып албас,
Өлтүргенин сойып болбос

Эр көөркий жокту Туују
Эки эргегин уска үретти,
Таспа кайышты өөрүп жүрди.
Элге-јонго эптү болуп,
Аш-курсагын алып жүрди.
Арга-сүмезиле иштеп алганы
Билезине јиирге јетпес.
Колонг-куйушкан өөрүп алганы
Тон-өдүкке берерине јетпес.
Эликтин мойнын ок кескен,
Эрдин мойнын јок кескен,
Эр јажына јокту болуп,
Кайран Туују түреп јатты.

* * *

Бир катап јокту Туују
Ай кулагыла тындап отурза,
Сыгын-Туунын ару суузы
Кожонло акканы угулат.
Күрең-сары кебин кийген
Күски күндер једип келет.
Күле-Каннын соок тыныжы
Туујынын јүзине јаба согот.
Байлык күс једип келгенине
Бала-барка сүүнишкен жүрет.
Аркадагы кызылгаттар,

Эт ошкош, кызарышты.
Јодро, бороңот, кузук та
Текши бышкан турды.
Сыгын ай јангырып,
Кузуктап барар ой келди.
Күзүңги табыжы шынгырап,
Күннен күнге угулат.
Кузукчылар кожондожып,
Үзүк јоктонг өткүлейт.
Кажат јердин кара јолы
Тизеге јетире казылат.
Оны уккан јокту Туују
Олыт отурып болбоды.
Улустын барып турганына
Адаркап, күйүнип сананды.
Јолын баштанбас та болзо,
Алтайына јорторго сананды.
Эмегенин — Мамакты кычырып алат,
Эки уулчагын јанына отургызат.
Сагалын сыйманып, терен шүүнип,
Эң учында мынайда айдат:
«Сыгын-Туу суунын табыжы
Эки кулагыма амыр бербейт.
Кузукчылардын сүүнчилү кожонгы
Менин жүрегимди көкүдет.
Өчкөнчө жылынарга биске
От јылузы качан да керек.
Эртен-сонзун күнди өткүрерге

Аш-курсак база керек.
Бай тайгада — Байкарада,
Калың кузук бүткенин уктым,
Эки балама баштадып алып,
Кузуктап мен барадым.
Ар өдүгимди көктө, эжим,
Азык-түлүкти жазагар, балдарым.
Айылда отурзабыс не болор?
Агаш төзинде отурзабыс,
Кузук чертип жүрерибис.
Ырыс болзо, түшкүн терип,
Аш-курсакты иштеп аларыс».
Узак ойгө тергенбеди,
Талкан-азык бүде берди.
Тектей-баштыктарды артынып,
Боро адына минип алды.
Балдары чылбырдан јединип,
Орык јолло баскылай берди...

* * *

Күле-Каннын күмүш бажынан
Куу туман чөйилип јайылды.
Локту Туујы терлеген, јобогон
Байкара тайгага једип келди.
Алты айры мөштин төзинде
Күли болзо күлзип калган,
Көмүр одыны чачылбаган,
Озогы одузына келип түшти.

Јаан јанмыр јааганда,
Мында тамчы өдүп түшпейтен,
Тың куйун келгенде,
Барбак бүриненг өтпөйтөн.
Карызынан кан акканча
Барбак мөшкө Туујы јарманды,
Балтыр эдин сангыс тутканча
Јулма мөшкө ол тапшынды.
Олбук будакты ол тепкенде,
Тазылынан ала мөш јайканат,
Айрылу бажын силкигенде,
Бүрлери үзүлип, чачылыжат.
Болчок башту токтогошло
Будактарды тоолой согот.
Көк кабагалу тобогolor
Мөндүр кептү төгүлижет.
Мандайынан тер чыгып,
Јүзин јолдоп төмөн агат.
Капкан-туткан будак сынып,
Туујы мөштөнг дө јастыгат.
Айу ошкош күркет бойы,
Анда да, јалкыбас болды.
Арыганын, аштаганын
Энгирге јетире билбей турды.
Салкын-јоткон түжерде,
Сары тобогolor какталды.
Бала-барка сүүнгилеп,
Түшкүн терип жүргүледи.

Туујынын санаазы омок болды.
Мөшкө жарманары токтоды.
Аба жыштын ээзи —
Айу абагай сүүнет,
Тобоголорды жууп алып,
Тойо-кана жип жадат.
Азу тиштери кажайыжып,
Айдары жок семирет.
Көрүк деп чоокыр кескек,
Төрт таманы тазаганча,
Эки жаагы бултайганча,
Ару, тирү кузуктан
Ичегенине тажып жадат.
Тарал деген боро куш
Куу будакка отурып алып,
«Кузук жок» деп калактап та турза,
Кыштай жийтен азыкты
Мөштинг төзи сайын сугат.
Чымалыдый кыймыраган улус
Түшкүн терип жылыжат..
Туујы жарым айга кузуктады,
Жаан сеери тенкейе берди.
«Айдары жок көп жөөжө» — деп,
Эки балазыла сүүништи.
Айылдаш жаткан одудан
Кепшенер өбөгөн базып келди.
Эчки сагалын сыймай тудуп,
Эзен-жакшыны сурап турды.

Мөштинг алдында сеерини көрүп,
Кайкаган үниле мынайда айтты:
«Бу айылдажымнын сееризин!
Саак будакка једип калган.
Ас ла деп бодогожын,
Јүс тозоктон ажар болбой,
Эки көстөн болгонбос бойын
Көстүлерден артык турбай.
Эки баланды кийимдеерге
Эр үлүүн алып алтырын...»
Куучындажып отурганча,
Канбас ийди јалганчый берди,
Тайа-јыраанын ары јанынан
Мамак эмегени базып келди.
Јардына толо јүк јүктенген
Арыган-јобогон турат.
Тектей кабын чечип алып,
Бир тажуур арајан алат.
«Уранты чегенning арајаны» — деп,
Туујы өбөгөнине туда берет.
Борбуйда чегенин чыгарат,
Баштыктан талкан кодорот.
Эки балазы сүүнижип,
Санап калган курсагын —
Чеген ле талкан јигилейт.
Омок Туујы күлүмзиренип,
Эмегенин мактап отурат.
Кепшенерди јанына отургузып,

Тажуурдан арајанды кубарлайт,
Мамак јанындагы мөш јаар көрөт,
— Ондо, тура ошкош, сеери көрүнөт.
— Бу... өскө улустын болбой? — деп,
Мамак аланзып мынайда сурайт:
— Слердин алган кузугар кайда?..
— Кузугыс ол сеериде јадыры! —
Јаан уулчагы ус сабарыла уулайт.
Оны уккан Мамактын жүреги
Айдары јок сүүне берди.
«Алтын-мөнгүн јөөжө болор» — деп,
Акту бойында Мамак сананды.
Сайлаган кузуктан эскинге уруп,
Чокчок согорына белетенди.
Туујы ла Кепшенер калагылады.
Арајан тамырларын кууп,
Тилге чечен сөстөрдү јетирди.
Эрмек-куучын көптөй берди.
Эң учында Туујы кожондоды:
«Сары сайлу кузукты
Сайлап, коштоп јанарыс,
Салковойдон садала,
Акча-манат аларыс.
Эмил сайлу кузуктан
Чокчок согуп амзаарыс,
Туулу, јараш Алтайда
Јыргап, ойноп жүрерис...»
Барбак мөштин төзинен

Чиби одыннын ыжы јайылды.
Туујынын омок кожонгы
Байкаранын јыжына јангыланды.
Кожон көндүгип келерде,
Көөмөйи там ла јарый берерде,
Канбас казыр үрүп чыкты.
Одуга јууктап келген
Таабы јайзаннын үни угулды:
«Ой-ой! Ачым уул!
Арсыл ийдингди ары токтот!»
Онын кыйгызы Туујынын
Омок жүрегине ийнөдий кадалды.
Эки колы мылырт этти.
«Эр санаазы өчө берди.
Эдү-коош, јутпа кулугур
Мени јытап тапкан турбай.
Терлеп, јобоп иштеп алган
Козыр сайлу кузугымды
Ачап Таабы јудар турбай» —
Кунуккан Туујы сананды.
Кулузыннын ортозынан
Јылан јылып келгендий,
Јыраанын ары јанынан
Таабы јайзан базып келди.
Элден озо јутпанын көзи
Сееридеги кузукка тийди.
Туура јаткан Туујыны көрүп,

—
Жайзан омок каткырды,
Жаан үнденип сурады:
«Жакшы ба, ачым уул?»
Тууҗы өңдөйип туруп келди.
Жаагы ачылбай, каруузын айтты:
«Жакшы, слерде жакшы ба?»
Коолоткыш салкын келерде,
Мөштөрдин баштары күүледди.
Чочып, коркый бербезин деп,
Таабы үнин кубултты.
Тилине сарҗу сүрткендий,
Жымжада мынайда айтты:
«Ачым уулдын одузын таппай,
Өрө-төмөн өдүп жүредим.
Амыргыдый кожонгынды угала,
Арайдан таап, мен келдим.
Ачым уулды көрзөн,
Кузукты көптөн алган!
Ару сайлу арбын кузук —
Алтын-мөнгүн акча ине!
Ачым уул бойы билер кижиди.
Агазын, байла, ундыбас болбой!
Озогыда не де болгон болзо,
Онызы эмди керек бедиди.
Керишкен, согушкан да болзо,
Ундылып калары сөс бедиди.
Тостын кыбыдый,
Торконун жигидий,

—
Айланайын, карындаш,
Күзен укту сөөгибис жангыс,
Күн жарыкта кудайыбыс жангыс...
Тайгазынан тапканын
Талайына чөктөйтөн — деген —
Онын бирүзи сен, көөркий,
Тайгадан тапканынды
Таабы аканга берер болбойын.
Улалуга барган тушта
Канор жерин менде болгой.
Жарымкага барган тушта
Жарым болуштопты мен тутпай.
Ару кузугынды баалап аларым,
Алым учун мен тутпазым.
Алтын-мөнгүн акчаны
Алаканынга салып берерим,
Өскө коюйымга садар болзон,
Айдары жок өөн болор.
Аканнын айтканын укпазан,
Түп-түбинде жаманы жедер.
Эренгистелип сен сананба,
Эрмек-сөзинди жартын айт,
Эки кулагым сүүнзин.
Ажындыра иженейин» — деди.
Тууҗы бажын тырманды,
«Жок» — деп айдып болбоды.
Колго түшкен койондый,

Кулагын кызынып отурды.
Эрик жокто арга жок,
Бойынын тапкан кузугын
Эртен апарарга жөптөнди,
Эдү-коош ары барарда,
Арт кийининен түкүрди:
«Жыткыр шилемирди көрзөн,
Мени жытап таап алган.
Айдып турган сөзин уксан,
Үйе-сөөгинди жоктоп турган.
Тарыскадый ээлгир,
Саңыстый жапшынчак тилиле
Аны-мыны куучындап,
Агын-көгин каткырып,
Мени куйбуртып турганын.
Мынан озо, мен көстү тужымда,
«Бала-барка жескинген
Жыланнан жаман неме жок,
Бака чылап, балбайган
Байдан ачап кижиге жок» — деп,
Балдарга айткан болгом.
Ол сөзим бу эрликке угулган,
Оны шилемир ундыбаган...
Кайачактын үстүгү жанында,
Сары-Көпшиннин бүгүндө
Бу жутпа жуун эдерде,
Мени өнөтөйин алдырып алган.
— Сен байларды жамандайзың,

Калан төлөбөй мойнойзың,
Алым төлөбөй мекелейзин,
Туура болуп бөкөзирейзин — деп,
Төрт казыкты жерге кадады,
Төрт санымды кере тартырды.
Жаш карагайга таңма чабала,
Жирме катап камчыла
Бойы тоолоп соккон эди.
— Бу карагайга чапкан таңма,
Эр жажына темдек болзын.
Эл-жон электеп жүрзин! — деп,
Эң учында кыйгырып айткан.
Онон бери ол жердин ады
«Таңмалу карагай» деп адалган.
Ол сойыштын сорбузы
Эмдиге жетире жылыйбаган.
«Өскүстин колындагы
Өкпө жаан көрүнөт» — деп,
Озогы улус айдышкан...
Жокту-жойунын канын сооргондо,
Ичи тойбос ачап жайзан.
Актуны тудуп сойгондо,
Ичи жарылбаган жайзан,
Менин жажыгымды жиирге,
Тапкан кузугымды жударга
Эбин таап алган туру».
Таабы жайзан көрүнбөй калды,
Баскан тибирти угулбай барды,

Локту Тууҗы турган јеринде
Карыкчыл санааны сананып,
Узак ойгө унчукпай турды.

* * *

Байкаранын тарсыл бажына
Кара туман күнүн түжет.
Таабы јутпага кузукты
Тууҗы күнүн тажыйт.
Арайдан ла көдүрип экелгенин
Ачап јайзан кемјип алат.
Тере түптү тозокко
Тееп тыгып, толо урат.
Тозокты коктыйга отургызат.
Јаш тере чөйилип турат.
Ўч тозокко толгодый кузук
Эки тозок болуп калат.
Сүүри туунын бажы
Тумантып, буруксып турды.
Локту Тууҗынын санаазы
Чөкөнип јүрер болды.
Терлеп, јобоп тапканы
Арбын јөөжө болбоды.
Калганчы кузугын экелип,
Кактай уруп берди.

«Алтын-мөңүн акчаны
Алаканыма салыгар» — деп айдып,
Тууҗы төлүни сақыды.
Канчаны берерин Таабы чотоп,
Азыйдагы алым учун
Тал ортозын тудуп алды.
Тегиннен кайкал баазын берип,
Байагы јымжак үниле эмес,
Кату, казыр сөзиле
Тууҗыны јемелеп айтты:
«Азыйдагы алым учун
Акчадан тудуп алдым.
Буды сынган буканын эди учун
Мынан база чыгара чотодым.
Он аршин чоокыр бөс учун
Он салковойды чыгардым...
Кезигин кийининде аларын.
Кузук садылза, төлөп берерим.
Бергенимди асынба,
Ары ылтам сугуп ал.
Аканга сен чугулданба,
Артыктузын эрмектежерис.
Андый-мынды деп эрмектенбе,
Комудал јогынан алыжарыс.
Аканды коптоп чечеркебе,
Кийни јанын сананып ал.
«Чечен кижі сөскө кысталатан,
Бөкөнин буды тайгак,

Тенектин тили копсок» — деген
Кеп сөсти уккан бедин?
Аканды коптоп барзан,
Жалмажыга чыбык тийер,
Жаанынды жамандазан,
Байканынга камчы ойноор.
Кере алтадып, ажу ашпазын,
Кезер болуп, жегип болбозын,
Кезем айдары озо болотон,
Кемзинери кийнинде болотон».
Таабы жокту кижини
Көмө көрүп, жөмөлөди,
Куурмактап оны базынды,
Оны уккан Туују эмди
Турган јерине отура түшти.
Отурган јерин каза тебинди,
Жайнап сураган сөзин айдынды:
«Акыр, акыр, акам!
Ак-жарыктын алдына,
Ай-күннинг бойында
Ачынды не мекеледин?
Адымнын арказын көрзөн,
Жоортыганын не деп айдар?
Бойымнын жардымды көрзөн,
Жулдалганын не деп айдар!
Түрткинин сабын тударга,
Эки алаканым торсоды,
Тизеленип отураарга,

Эки тизем ойылды.
Айдары жок эт жыланаш
Балдарыма килезен,
Озодон бери көрүш-таныш
Ачынды мекелебезен.
Айткан сөзигерге турзагар.
Алым учун тутпагар.
Бала-баркам жаанап келер,
Бар алымды төлөп берер»...
Туујунын айткан сөстөри
Таабынын кулагына угулбады.
Ачап-јутпа ары басты,
Артык эрмек айтпады.
Жокту кижининин ачу-короны
Көксине бадышпай барды.
Алдынан өрө ол кайнап,
Кырынан ажып, ага берди.
Туују өрө туруп чыкты,
Айдары жок алгырып ийди.
Онын өткүн, тын үни
Аба жышка жаңыланды.
«Ай-күн сени соксын,
Кузугымды куурмактап јиген учун
Күкүрт-јалкын үстинге түшсин!
Эки уулым аштап турганы
Ачап байларга керек беде!
Балдарым жыланаш жүргени
Уйалбас јайзанга керек беде!

Менин терим јутпа байларга
Коркушту корон болзын!
Көзибистинг јажы өлүм болзын!»
Арт учында јокту Туујы
Ўч катап түкүрип ийди.
Өкпө-јүреги согулышкан,
Күүн-санаазы кунуккан бойы,
Балазына јединдирип,
Бойынын оду јерине басты.
База бир канча күн өдүп,
Сары бүрлер какталды.
Салкын-јоткон тыгыды.
Азык-түлүк божой берди,
Айлына јанар ой келди.
Каламаны бөктөргөн,
Эскин, күректи артынган,
Эки уулына баштаткан,
Ат эрјенеzi уладаган
Туујы атанып, јанып ийди.

* * *

Јаш кар јаап та турза,
Јылу салкынга кайылат.
Чадыр айылдын түнүгинен
Ыш бадышпай чыгат.
Эр јанында Туујынын алдында
Чой јыракыда арајан турат.

Кайын уры кара чөөчөй
Кол бажында ойнойт.
Эки чөөчөйди ол көдүрди.
Эрен-тереен калай берди,
Эрмек куучыны көптөди.
Эмегенине кубарын берип,
Энг учында мынайда айтты:
«Айланайын, алтын эжим,
Ай ажыра кузуктап келдим.
Байкара деп тайгада
Бай кузук бүткенин билерин.
Јаан сеерибисти де көргөн...
Је канайдар база!
Јеткер јен алдынан табылды.
Иштеп тапканым көп тө болзо,
Биске арбынду јөөжө болбоды.
Эмил сайлу кузугысты
Эдү Таабы јудуп салды.
«Артканын сакып ал!» — деп,
Аайы јок кезедип айтты.
«Тату аштын түгенери капшай,
Нак төрөөннинг ыражары түрген» —
Кеп сөс чын болуптыр.
Кузук ургалак тужында
Күнүн сайын Таабы келер,
Ортобыстан јик табылбагадый,
Акалу ла ачылу болдыбыс.
Кузукты алышкан кийининде

Бөрү көзүн кыр жаар көрди.
Ары-бери ажып болбогодый
Ортобыска жаан жадык жада түшти.
Бу — кускуннын өди, көстинг жажы» —
деп,
Эмеш тапканын үйине берди.
Бергенин эмегени алып,
Оны кунуктырбаска айдат:
«Анча да тапканын жакшы,
Алымнан айрылганын база жакшы,
Алтайдын жөөжөзи көп,
База жылда база болор...»
Оны уккан Туују эмди,
Оморкоп бажын көдүрди.
Аражан көөмөйин жымжатты,
Туују кожондоорго сананды.
Комыс болгон коо үниле
Туују коолодо кожондоды:
«Жаман жаргак тонымды
Канайып маңдык эдейин?
Жажыма жокту мен өстим,
Ырысты кайдан табайын?
Эски жаман тонымды
Канайып торко эдейин?
Эскиден жокту жүрүмимди
Аргалу канайып эдейин?»

* * *

Кышкы куран ай жаңырат,
Куйулып соок келет.
Бүри түшпес агаштарды
Ак кар жумактай тудат.
Агас жакызын жабынган,
Туулар тым тургулайт,
Айу абагай ичегенинде
Анданыш жоктон уйуктайт.
Тебее мөштинг будактарын
Көбөн кар энгилте базат,
Чадырда коноочы Туујуны
Тура жаар соок сүрет.
Көс жок карыган өбөгөн
Кунукпай, омок болуп жүрет.
Карара ышталып калган,
Жангыс көзнөги жамачылу
Жабызак, болчок турада
Туују иштенип отурат.
Онын эки эргеги
Кайышка эптү жапшынат.
«Эмдик, кедер ат үспегедий
Куйушкан өрүп беригер» — деп,
Эмдикчи келип сурайт.
«Балыктар тудуп аларга
Шүүн түүп беригер» — деп,
Балыкчы келип айдат.
«Камду андап тударга
Кабу түүп беригер» — деп,

Анчы база келип јайнайт.
Улус јаантайын келгилейт,
Керектү немени јакыгылайт.
Саганакту сары арбазын
Экелип күпке ургулайт.
Туујы түни-түжиле иштенет.
Берген јакылта узабай бүдет,
Ат чакызынан ат ырабайт,
Айыл эжигинен айылчы ырабайт.
Койу энгир киргенде,
Койон ан јемзенип мантайт.
Койылып јылдыстар чыкканда,
Бала-барка јуулып келгилейт.
«Чөрчөк угарга келдибис!» —
Чөкөнбөстөн олор айдат.
Айландыра отургылап,
Ай кулагыла тындагылайт.
Туујы эмеш те кыйгастанбайт.
Топшууры үнгүр ойнойт.
Көөмөйинен комыстый үни
Ару кейге текши јайылат.
Узун түнди кыскартатан,
Туу-тайганы чүмдеген,
Баатырларды тартыштырган,
Байды, камды шооткон
Чөрчөктөрди кайлап айдат.
Отурган улус јилбиркеп угат.
Карыгандардын айткан сөзин

Каптыргазына јууп салган,
Јаандардын кереес сөзин
Јанчыгына јазап салган,
Чечен тилдү кайчы Туујы
Чөрчөккө чөрчөк улады,
Табыскакка, табыскак тапты.
Јараш үни тунбас бойы
Јайканып кайлап отурганда,
Алтын кайырчак ичинен
Ай билдирлү торко чыккандый,
Баатырдын јүрүмин чүмдеген
Алтын-мөнгүн сөстөр чыгат:

* * *

«...Јети оосту кара јылан
Јер кыртыжын јалап келет.
Темир тонду баатырлар
Болот јаазын тудундылар.
Кара јыланнын келер јолын
Барып тозып отурдылар.
Јылан јылып келерде,
Эки көстинг ортозын көстөп,
Эр санаазын тын сананып,
Баатырлар аткылады.
Аткан октор тыгынбады.
Ташка тийгендий, бүктелди.
Тошко тийгендий, тайкылды.
Кара болот үлдүлерин тудунганча

Кара жыланга чурап келгиледи.
Мойны бойго чабарда,
Кара болот үлдүлери
Кабортодон сынгылады.
Баатырларды кара жылан
Куйругыла бүктелип согордо,
Талып, өлүп жыгылгылады.
Акту-караны ылгабады,
Жаш бала деп килебеди,
Амыр журтаган албатыны
Кара жылан жуда берди.
Эки жашту жаш балдар
«Эне!» — деп ыйлашты.
Алты жашту уулчактар
«Ада!» — деп кыйгырдылар» — деп,
Кайчы Туужы кайлаган тушта
Карыган эмеген калактап ийет,
Тумчук конжооры сыстай берет.
Күрентикти суу алгандый
Кирбик төзин жаш алат.
Акту жерге кыйналган
Албатыга ол килейт.
Жаш чечектий жайылган
Жаш балдар учун ыйлайт.
«Жети оосту жеек жыланды
Жерге кийдире согуп салар
Жер үстинде баатыр
Табылар, та жок!» — деп,

Кара көстү ол эмеген
Каргап, шилтеп айдат.
Как агашка кангазын
Чатылдада кагып турат.
Отурган улус үшкүрижет,
Онон ары база тындайт.
«... Калакташкан кара албаты
Кыйналып турган тужында
Изү, изү салкын келди,
Жаан, жаан жанмыр түшти.
Анчалыктын бажында
Жүс кижинин кыйгызы жаныланды,
Жүгүрүк аттын тибирти угулды.
Ээн жерден элберт эткен,
Жалбак жерден жалбырт эткен,
Таспа боро атту,
Темир куйак тонду,
Коо кырлан тумчукту,
Кош аркадый кирбиктү,
Чара аяктый көстү,
Чаал терек сынду,
Кара болот үлдүзин
Он колына тудунган
Бир баатыр кыйгырып келди:
«Жети оосту жеек жылан
Жерге сөөгин салар жанду!
Жер иштеген кара албаты
Жери-журтында жадар жанду!

Тон алдынан эр чыгарын,
Токум алдынан ат чыгарын
Билбей келген жылан турбай!»
Таспа боро атту баатыр
Жеек жыланга чурап келди.
Кара болот үлдүзиле
Жети оостын белтиринен
Кезе чаап түжүрди.
Жеек жылан тыйрыгдап,
Жети жерден бүктелди.
Кара болот үлдүлү баатыр,
Жууктап, жыланның ичин
Жети жерден жара чапты.
Ичиндеги улустар
Ак-жарыкка чыккылады.
Албаты-жон сүүниже берди,
Алып-баатыр жаар көрдилер.
Айдары жок алкадылар.
Бала-барка каткырышты,
Ал санаалары жарыды...» —
Кайчы Туужы айткан тушта
Корсок тиштү бир өбөгөн,
Баатырды алкап айдат:
«Кырлан жерде кызыл чечек
Жылдан жылга чечектелзин!
Кыстан жараш ол баатыр
Канча үйеге жаш жаазын!
Төрдө турган төрт кайын

Төзинен жулук көп берзин,
Улу быйанду ол баатыр
Улуска жакшызын көп этсин».

* * *

Бир күн карыган Туужы
Өргөн колонды туура салып,
Канзазына от камысты,
Узак өйгө унчукпай,
Санааркап калган отурды.
Учында карыган Мамакты
Бойына кычырып айтты:
«Бис энеден чыкканынан бери
Түни-түжиле иштенип,
Жарык-күн көрбөдис.
Карыган жашка жеткенче
Онду курсак ичпедис.
Буды сынган кер адыс
Өлөңдү жерге жайлаган эди.
Ол эмди кандый да болзо,
Жакшы семирген болбой.
Үч бутту бойы биске ат болбос,
Оны саткан кижги байыбас.
Байлар тегин алгалакта,
Жутпа жайзан жуткалакта,
Бойыс сойып жизебис кайдар?
Жагыс боро атту да артсабыс,
Эмдигизинен жокту болбозыс»...

Оны угуп отурган эмегени
«Сенин айтканын чын — деди,
Байга тегин бергенче,
Жагына торолоп жүргенче,
Бир де катап болзо,
Тойо-кана жип алза жакшы.
Эки балабыс сүүнгилезин,
Санаалары эмеш жарызын»...
—Кураннын мүүзин сый тонгырган
Кышкы куран ай жаңырды,
Соок бөкө сыгырып келди.
Жайына жүрген кур семисти
Тууы туттурып, жыккан турды.
Каазы-жуузы төрт өлү,
Эт, жилик жайрай берди.
Эргек төзине май кыспаган,
Чычалкайга эт кыспаган,
Жамажайдан үс ашкан,
Эге-төгө сооруш болды.
Булут болгон каазылуны,
Буура болгон жалындуны
Тууы сойып алган табыш
Айыл сайын таркай берди,
Токпок байга база угулды.
Айылчы, жорыкчы көптөди.
Ачап Токпок база келди.
Эжиктен кирген бойынча
Төргө барып отурды.

Илмектеги куйушканга
Эки көзи тийе берди.
Түлкү чилеп, тижги ырсайнып,
Араайынан куучындады:
«... Аржан-Кутук кара суунын
Бажынан сузуп сен ичтин.
Атту-чуулу чөрчөкчи болуп,
Албатыда сен мактаттын.
Эки эргегинди уска үредип,
Жаш кайышты сен өрдин,
Ат семизин сен согумдап,
Каазы-картаны сен сородын.
Сенин күндүүнди көрөйин деп,
Эр бойымда санандым,
Бир жакшы шүүлте айдарга
Амадап айылдап келдим,
Жалку-жокту улустарды
Жакшы чүмдеп чөрчөктөйзин.
Алтайдын жаан байларын
Сен мактап чүмдебейдин.
Жамызы жаан жайзандарды
Жамыркадып сен мактабайдын.
Үлбүректү камдарды
Үзүттен жаман сен айдазын...
Турнага өткөнгөн куш
Будын сый базынатан.
Байларды жамандаган кулдын
Байканына чыбык ойноткон.

Je, айнык болгон адын болзын.
Амыргыдый коо үнинге
Араайынан кайлап ийзен,
Ай кулагым менин сүүнзин.
Туу тайганы чүмдегендий,
Жаандарынды чүмдеп ийзен.
Байларынды сен мактап,
Көөмөйинди кенгидип алала,
Жараш чөрчөк айдып ийзен».
Туу жы балдарын жакыды,
Төш ооттырып кайнаттырды.
Топшуурын колына алып,
Эки кылын жоктоп тутты.
Чербек ичтү Токпок бай
Төш керсенгин челдей берди.
Айылчызынын айбызыла
Туу жы баштап кайлай берди:
«... Учпас куштын амадузы
Улу тууда болгон туру.
Кемзинбестин санаазында
Мактадарга келген туру!
Аргымагым терлебезин,
Тискинди тыгыда туткайым ла.
Келген айылчым чөкөнбөзін,
Чөрчөкти айдып бергейим ле...
Мус тайганын колтыгында
Аржан кара суу агат.
Ол кара суунун жанында

Карам бай журтап жадат.
Алты-жети жалчылары
Коно-түне мал кабырат.
Ийнинде бүдүн кийими жок,
Ичинде тойу курсагы жок,
Жайдын өткүн жанмырынан
Тудуш өдүп жүргүледи.
Кыштын корон соогынан
Калтырашкан баскылады.
Жангыс жабаганы бөрү жигенде,
Карам бай алгырып ийет.
Ат камчызын колго алып,
Жалчыларын сойып турат.
Жоктунын жангыс малын
Жаан көрүп блаап алат;
Эш неме ол төлөбөйт.
Эл-жоннын ортозында
Эрмек-куучын ол айттырбайт,
Жалы жок жалчыларын,
Меези тенек балага түндөп,
Меке-төгүн эрмек айдат:
Куйушканды эмди өрөрдө,
Кула атка кийдирзин деген,
Курбустан слерди жайарда,
Кулга, жалга жүрзин деген.
Эски жаргак тоннон башка
Тон кийетен учурыгар жок.
Эскиден жокту өскөнигер,

Бай болотон салымыгар јок.
Өскө сагыш сананбагар,
Өлгөнчө јакшы иштегер.
Ол јарыкка барган тушта
Коот-јыргал слерде болор...»
Эпши-јанында отурган Мамак,
Энчикпей, алгырып ийди.
Токпок байга соок көрүп,
Эреендү сөзин айдып ийди:
«Тынар тынду немелерде
Јыланнаг јескинчилү неме јок.
Бака чылап балбайган
Байдан јаман кижиге јок.
Эки көстинг суузын ичкен,
Эдү, шилемир неден де јаман,
Ўүрлү малды үзе тайган
Ўлбүректү кам јаман.
«Кыжыкту јылда ийт семис,
Тымуулу јылда кам семис» — деп,
Озогы улустыг кеп сөзи
Тегин-калас айдылбаган... »
Мамак учында јерге түкүрет,
Өкпө-јүреги бадышпай отурат,
Токпок бай јаратпай угып,
Кан чагылган эки көзи
Соой түшкен отурат.
Табактагы каазы-карта
Божой берген тужы болды.

Мамактыг сөзине јарбынып,
Туујы јаар Токпок көрөт.
Јаан үниле мынайда айдат:
«Мақтап чөрчөк айтсын дегем,
Јамандап айдып отурыг ба?!
Айагыгды сен тудунып,
Арба сурап келериг ок,
Эрдинг јолы эбирилчик —
Качан бирде туштаарыг ок.
Агам Таабы уккур эмей,
Ат камчызы ойноор болбой... »
Отурган Токпок туруп келди,
Оноры-тескеери тонын кийди,
Түлкү бычкак бөрүгин алып,
Түп тиштерин кыјырада чайнап,
Эжик јаар алтап базат.
Илмектеги колондорды
Он колына кабыра тудуп,
Койны јаар сугуп ийет.
Туујы топшуурын туура салып,
Туруп келеле, Токпокты тудат,
Айылчызын комудатпаска,
Бала мекезиле мекелеп айдат:
«Акыр, акыр, ака байым!
Неге јарбынып туругар?
Төш-карта кайнадып бердим,
Түгезе јип алдыгар.
Чөрчөкти учына јетире укпай,

Не керектү чугулдандыгар?»
Токпок бай жымжабады,
Кайра кылчас көрбөди,
Кылам эдип сананбады,
Эжиктен жүткүп чыкты.
Тууҗы туруп калат.
Он колын илмек жаар сунат,
Колына колонг учурабады.
Сол колын кайырчакка сугуп,
Сок жаңыс камчыны таап тутты:
Эжикти кармадап чыкты.
«Акыр, акыр, күндүлү айылчым!
Аайы жок неге тарындын?
Камчы сыйлап берейин».
Токпок ачап мендеп келди,
Аттан жайылып, камчыны алды.
Эрмек сөзүн айтпай туруп,
Аттын оозун бура тартты.
Желген аттын тибиртин
Карыган Тууҗы угуп турды,
Калык-жоннын канын соргон
Токпок байды каргап айтты:
«Кер адын керилип,
Кечү-күртке түжүп калзын,
Келген бойун азып жүрүп,
Корон соокко тонуп кал!
Желбер кара чачын
Жер алдында чиризин,

Телбек кара чырайынды
Курт-конгыс үйттеп жизин!
Жыландарда канат жок,
Жаан байларда уят жок.
Жаланга батпас малду бойун
Көзи жок жокту кижинин
Калганчы камчызын
Сен уйалбай алып бардын.
Менин эжигимди катап ачпа,
Менин адымды база адаба,
Ару тайгаларды артатпа,
Аржан сууны быжарсытпа!» —
Тууҗы ойто айлына кирет,
Олыт жерине отура түжет.
Эргеги кайышка эптү жапшынат,
Колонды ойто өрө берет.
«Комысчынын ижи жылбас,
Кожончынын ижи жылгыр» — деп
Күүледе кожондоп отурат.

* * *

Күндөр, айлар көп өдөт.
Жокту-жойулардын жадыны
Жылдан-жылга коомойтыйт.
Агдап тапкан алулары
Албан-каланга жетпес болды.
Агдап аткан эт-курсагы

Тойо жиирге жетпей турды.
Ак сүттөн эткен саржу
Алым-төлүгө ол жетпейт.
Аарчы-курут чоң курсагын
Ачап байлар блаап турат.
Ўлбүректү, тойбос камдар
Түнүктүди жоктоп жүрет.
Эки-жангыс малын тайып,
Эдин «карчанак» деп алат.
Ак-жарыкты көрбөй жаткан
Учы жок кыйынды өткөн
Жокту Туују карый берди.
Куу чылап, баш кажайган,
Арба чылап, тиш саргарган.
Андый да болзо, энчикпейт,
Колонг-куйышкан өрөр ижи
Колдон онын база түшпейт.
Ал санаазы онын терен,
Ай кулагы онын уккур,
Албатыда не болгонун,
Ончозын угуп, шүүнип жадат.
Анчалыктын бажында
Жердин үсти селес этти.
Онон ары тындап жатса,
Солун-солун табыш учат,
Сонуркап оны Туују угат.
Ойгор Ленин ле компартия
Отык тажын чагып ийерде,

Жалкын кептү от чыктыр,
Кайыш курлу кара албатыны
Калапту тартыжуга көдүрттир.
Октябрьдын от-жалбыжы
Орус жерге текши өдүптир,
Эки башту каан-жутпаны
Ширеезинен антарыптыр,
Ордын артырбай өртөптир.
Азыйдагы жан ыраган,
Кызыл Күн чокту чалыырда,
Кыйналган албаты жылыныптыр.
Оны уккан кайчы Туују
Жакшы жадын болорын
Ажындыра билип ийди.
Озогызын эске алынып,
Ич бойында кородоп,
Мынайда сананып жүрди:
«Он сегис жашту тужымда
Эки көстөн оорыдым.
«Эрлик көрмөс таныптыр» — деп,
Эдү камдар көрүмдеди.
Эки көзимди толып аларга
Эки-жангызымды үзе тайдым.
Эки-жангыс мал божоды,
Көс жок отурып калдым.
Эрик жокто жарык жок,
Эки эргегимди уска үреттим.
Байлар, бийлер мени базынды,

Öрө күнди көргүспеди...
Кызыл Күннинг изү одына
Орус јери жылынган туру.
Кызыл Күн чалыырда,
Байлардын бажы тазаган туру.
Баатыр компартия ла Ойгор Ленин
Алтайдын да јерин таштабас,
Јокту мени де ундубас болбой,
Олордын жарыткан жаркынду оды
Менин де јуртыма чалыыр болбой.
Куркуны кенек талтар куш
Ыраак јолго учуп болбос.
Таабы јайзангнын окпын колы
Чыбыкту өрө көдүрилбес.
Менин каргыжым оны табар,
Күкүрт-јалкын үстине түжер,
Илеген терезин ийт јиир,
Ичи-бууры онын јарылар».
Санаазы жарыган Туујы
Ырысту, јайым-јүрүм Алтайга
Јууктап келгенине сүүнет.
Мөш агаштан јангы топшуур јазайт.
Чечен сөстөрдү ол таап,
Јангы чөрчөкти ол чүмдейт.

* * *

Күн бадып, энгир киргенде,

Койылып жылдыстар чыкканда,
Карыган Туујынын айлына
Јангы чөрчөк угар дејип,
Айылдаштары јуулып келет.
Омок кайчы кайлаарга
Бир де эмеш јалкуурбайт.
Топшуурын алган бойынча
Јангы чөрчөкти айдып кайлат:
«Ак-јарыктын алдында,
Јер-телекейдин үстинде
Компартия ла Ойгор Ленин
Эки карындаш өзүптир.
Өскүс-јабыска болушкылап,
Өштүлерле тартышкылаган.
Јоктулардын адаанын алып,
Јутпаларла согушкылаган.
Ай карадан јалтанбас,
Аткан октон коркубас,
Јаказынан кол туттырбас,
Сүреендү ойгор бүткен
Ат-нерелү баатырлар болуптыр.
Анчалыктын бажында
Албаты-јон көрүп јатса,
Бийик-бийик тайгалардын
Тарсыл бажы тумантып јадат.
Терен, јалбак суулардан
Эзин-экпин салкын келет,
Тамыр-тымыр јанмыр јаайт.

«Бу натазы болотон!» — деп,
Оног ары тындап жүрзе,
Айры башту Кара-Мүркүт,
Алты оосту Кер-Жутпа
Албатынын канын сорып,
Бастыразын колго туткан.
Өлтүреле, жерге чачса,
Бойлорынын табы болуп жадар.
Өскүреле, кул эдингежин,
Бойлорынын күүни болотон эмтир.
Компартия ла Ойгор Ленин—
Ойгор, улу баатырлар
Кыйналып жаткан албатынын
Адаанын олор алып,
Ак-жарыктын алдына
Амыр журтазын деп кичееп,
Айры башту Кара-Мүркүтле,
Алты оосту Кер-Жутпала
Жетен жылга согужып келген,
Жерге неме түшпеген.
Тогузон жылга олор тартышкан,
Тобыракка неме түшпеген.
Эң учында көрүп турза,
Айры башту Кара-Мүркүт,
Алты оосту Кер-Жутпа
Жер тайанары көптөй берди,
Жедип тудары астай берди.
Компартия ла Ойгор Ленин

Ийде-күчтү эки баатыр
Туткан колдоры — темир капкы,
Баскан буттары — темир казык,
Эди-каны там ла изиген.
Анчалыктын бажында
Жердин үсти селес этти,
Телекейге торгыла берди.
Кызыл Күн изү чалыйт,
Кызыл өрт күйүп чыгат,
— Бу натазы болотон? — деп,
Оног ары тындап жатса,
Компартия ла Ойгор Ленин —
Канын сордырган кара албатыны
Калапту жууга көдүриптир.
Айры башту Кара-Мүркүтти,
Алты оосту Кер-Жутпаны
Айдары жок жениптир...
Оны уккан албаты сүүнип,
Айдары жок алкап айдат:
Компартия ла Ойгор Ленин —
Эки карындаш-баатырлар
Канча чакка мөңкү жүрүгөр,
Үйе-чакка жакшы жүрүгөр.
Эл-жонды женүге көдүрип
Кызыл Мааныны бийик тудугар.
Эт-каныбысты үзе соргон,
Эдү жутпаларды бастыгар.
Өрө качан да турбас эдип,

Эмди слер жоголттыгар...»
Тууынын жангы чөрчөги
Улустын жүректерине өтти.
«Жайым жүрүм Алтайга да келер,
Ойгор Ленин ырысты биске де берер»
— деп,
Ончозы сүүнижип тургулады:
Кайчыга быйанын жетирип,
Айылдарына оморкоп жангылады.
Колында топшуурлу Тууы
Ырысту күлүмзиренип отурды.
Сүүнип отурган Мамакты
Эрке эрдине окшоп ийди.

* * *

Ак санаалуларды баштаган
Ак-жарыкта ат-нерелү
Компартиянын ла Ойгор Лениннин
сөзи
Жокту албатынын жөнүлери
Бастыра телекейде угулды.
Олордын жалкын кептү санаазы
Жаан жалбыш болуп куйди.
Телекейдин жутпалары
Оны көрүп кайкашты.
Бөдүнече жүректери

Чочый берген тургулады.
Жалбыш өртти өчүрерге,
Кара агаштый черү жуудылар.
«Ээн жерде жөөжө артты,
Ээзи жок жон артты.
Озологоннын мөри болзын,
Сондогоннын шоры болзын» — деп,
Жаан, жаан жутпалар
Ончолоры туруп келди.
Кызыл-Күни чалыган жонды
Тыш жанынан капсап келди.
Айдары жок иженгилеп,
Адаркажып мендедилер.
Тоозы жок черүлерди баштап,
Ороонды курчагылап ийди.
Азулары кажайган жутпалар
Акту улусты өлтүргилей берди.
Бала-барканын каны,
Көстөринин жажы,
Жаан суудый ага берди.
Ачап Токпок бай сүүнди,
Жылыйган күчи ойто келгенин
Ол эмди сезип жүрди.
Таабы жайзан оморкойт,
Камчызын колына тутты,
Чычандап жүрген кежегелү
Жаан бажын өрө көдүрди.
Кара санаалу улустан

Бойлорына черү эдерге
Казыр байлар кичеенгилейт.
Калык-јоннын аттарын
Черүге блаап алгылайт.
Азык-түлүк керек дежип,
Аш-курсагын тоноп алгылайт.
Карыган кайчы Туујы
Калганчы адын блаатырды.
Жорыкка јүрер ады јок.
Саап ичер уйы јок бойы
Аайы јок шыралап јүрди.
Је ондый да болгон болзо,
Јокту Туујы кунукпайт,
Ырыс келерин тудуш сакыйт.
Орус јерден Туулу Алтайга
Ойгор Лениннинг быйандузына
Ол кату иженип јүрет.
Омок-чыйрак иштенип,
Курсагын эмештен таап турат.
Топшуурдын кылдары үзүлбейт,
Коо үни токтобой эдет.
Чүмдеген жаңы чөрчөги
Јон-албатыга иле болот.
Јайзан, байлар Туујыны
Айдары јок јаман көргүлейт.
«Бу мынын коронду тилин
Былчыыр керек» — деп айдыжат.
Байларды тообос онын,

Тынын кыйарга санангылайт.

* * *

Компартия ла Ойгор Ленин
Эки баатыр туруп чыкты;
Чедиргеннен от јалбырады,
Јердин үсти силкинди,
Талай-суулар чайпальшты.
Өштүлер кулагын кызынып,
Барар јерин таппай, тыркырашты.
Анча-мынча болголокто,
Эки баатырдын үни
Јалкын ошкош јалт этти,
Күкүрт болуп күркүреди:
«Болот маска тудунгандар,
Ай серипти јалтыраткандар!
— Ончогор тартышка туругар!
Јаңы јаңды корыгар,
Јутпа јыланды былча базыгар!..»
От-јалбышту сөстөрин
Јон-албаты уккылады.
Кижии јок то јерден
Көп улус табылып келет,
Курч бычак та тутпастар
Кылыш-үлдүни тудунгылайт.
Башка-башка тилдүлер,
Кол тудужып, кожо болдылар.

Жангы жүрүмнин маанызы
Бөкө колло өрө көдүрилди.
Койу агаштый баатыр албаты
Казыр өштүгө удур чыкты.
Кызыл мааныны элбиредип,
Калапту тартышка кирди.
Жерди быжарсыткан жыландарды
Бүрте кезип кыра берди.
Оморкоп келген жутпалар,
От-жалбышка жууктап болбой,
Тамаштарын ойто тарттылар.
Күкүрт-жалкын түжерде,
Ичегендерине ойто кирдилер.
Өртти өчүрүп болбозын билинип,
Тынын корулап отурдылар.
Токпок байдын ичи жарылды,
Куру каптый шалбыйды.
Кыйынды көргөн албаты
Жайзанды кежегезинен тутты.
Оны, жыду чычканга бодоп,
Түби жок орого таштады.
Эзин-салкын кирерде,
Кызыл Мааны элбиреди.
Анчалыктын бажында
Ойгор Ленин мынайда айтты:
«Темир маска тудунгандар,
Ай серпти жалтыраткандар,
Бастыра телекей үстинин

Алты үлүзинин бир үлүзінде
Темир кыңыны үзе сокты.
Кара туман жоголды,
Тенгери төзи жарыды,
Кыйын-шыра ырады.
Озодон бери шыралаган,
Түрөп жаткан албатылар,
Жангы журтты төзөгөр,
Эптү-жөптү иштегер.
Куйак-шибеени тыңыдып,
Жакшы жазап журтагар!..»
Кара терге бастырган
Канча албатылар сүүнгиледи.
Компартияны ла Ойгор Ленинди
Улу макла мактадылар.

* * *

Тенгери айазып, күн чыкты,
Жокту кайчынын айлына чалыды.
Көп кыйды өткөн Туужы
Сүүнбеген бойы сүүнди,
Каткырбаган бойы каткырып ийди,
Ал санаазы жарый түшти.
Ак сагалын сыймай тудып,
Топшуурын колго алды,
Темдей согуп кайлай берди:
«Жеерен аттын бычкагынан

Кайыш тилген эр бойым.
Жетен жылга чыгара
Жерден ырысты бедирегем,
Ан бычкагынан кайыш тилип,
Колон-куйушкан өргөн бойым,
Алтан јашка јетире
Аргалу јүрүмди бедирегем.
Токулдаткан јерим ачылды,
Бедиреген амадуум табылды,
Компартия ла Ойгор Ленин
Биске ырысты бердилер.
Башчылардын айтканыла
Как агаштан бүр јайылды,
Кумак јерден өлөн өсти.
Олордын тынган тыныжыла
Жылым кайа көчкөлдөди.
Эдил күүк, үн серитпей,
Омок эдип турар болды.
Эл-албаты јангы јуртту
Јыргап јадар јанду болды...»
Туујы кайлап божоордо,
Топшуурын туура саларда,
Сүүнип каткырган эмегени
Айактарга чай урды,
Табагына аш салды.
Арајанду тажуурын
Өбөгөнине туттурып берди.

ЧӨРЧӨКТӨР

ТҮЛКҮНЕК ЛЕ СЫГЫРГАН

Алты тууга курчаткан,
Беш сууны тартынган,
Кажат болгон јаратту,
Тегерик чанкыр көл јатты.
Тегерик көлдин јаказында,
Айры талдын бажында
Ак быкынду сангыскан
Уйа јазап алган отурды.
Уйазын јакшы јылуулап,
Јети јымыртка ичине салды.
Јети баланы базып алды.
Балдарын чыдадып аларга
Энези јаантайын килеп јүрди.
Түнде соокко тондырбаска
Эки канадыла јаап отурды.
Энезинин тапкан јемин
Балдары тойо јигиледи.
Конжоорыла экелген сууны
Маказы, канганча ичкиледи.
Јети бала јергелешкен,
Күнүн сайын јаанады.
Уйа түби тапчы болды,
Эне-адазы сүүништи:
— Удабас балдарыбыстын

Куркун-канады тынгий берер,
Айдын, күннин алдына
Олор текши учуп жүрер! — дешти.
Бир жакшынак күнде
Үргүлжиге аңданышкан
Тегерик көлдин жанына
Сүмелү Түлкүнек базып келди.
Ончо талдан арай бийик
Айры талдын бажында
Сагысканнын балдарынын
Чуркурашкан табыжын укты.
Сүмелү Түлкүнектин
Эки кулагы сертейди,
Ачап-сыйап кулугурдын
Эки көзине от чагылды.
Сагысканнын балдарынан
Бирүзин тиштеп жиирге
Айры талды үч айланды —
Айдары жок бийик болды.
Алты да катап айланып турза,
Тудуп жиир сүмези жок болды!
Акка чыгара желип келди,
Эки көзүн кайра көрди,
Азу тижин ырсайтты.
Соок жаман көзиле көрүп,
Сагысканды мекелеп айтты:
— Ак жалаңыга от таштаарым,
Сүт көлинди соолто ичерим,

Айры талынды жыга сүзерим,
Жаш балдарынды ончозын жиирим.
Онын ордына сен, кулугур,
Бир баланды бери ташта! — деди.
Эне-ада — эки сагыскан
Ээчий-деечий ыйлажып ийди.
Эки канаттарын согунып ийди.
Түлкүнектин мекезин
Түрген олор чынга бододы.
Көрнөө алышкан көзүн көрүп,
Ал санаалары чыга берди.
Бир балазын сыктатканча,
Түлкүнекке таштап берди.
Жерге једип түшкелекте,
Ачап Түлкүнек ала койды,
Агаштар јаар мантай берди.

* * *

— Эртең Түлкүнек база келзе,
База бирүзин апарар туру.
Арга-сүме не болотон?
Анан канайып артып калатан? —
деп,
Эки сагыскан ыйлажып отурды.
Эки көстөрүнүн аккан жажы
Талдын бүрине тамчылап турды.
Анчалыкта угуп турза,
Боро таштын ортозында

Баргааны шалыраткан
База бир неме келип жатты.
Оны уккан сагыскандар:
«Түлкүнек база келип жат» — деп,
Чочый берген отурдылар.
Корум таштын кыбынан
Кылчыр көстү сыгырган чыгат,
Сагысканнын сыгыдын угуп,
Килемжилеп, оноң сурайт:
— Жети балдарды азыраган,
Жетире жакшы сагыскандар!
Кандый түбек боло берди?
Не ыйлажып отурыгар? —
Көзинин жажы көл төгүлген,
Муруннын* суузы мус төгүлген,
Көксине түшкен үндериле
Эки сагыскан айдып турат:
— Э-э, калак! Сыгырган!
Айыл-журтыбыстын жанына
Ачап-сыйап Түлкүнек келген:
Ак жалаңгыга от таштаарым,
Сүт көлинди соолто ичерим,
Айры талынды жыга сүзерим,
Онын ордына сен, кулугур,
Бир баланды бери ташта! — деген.
Эртен келзе, база бирүзин апарар,
Онойып ончозын тажыыр.
Онын коронына канайып

чыдарыбыс? — деп,
Оноң ары сыктажып турдылар.
Боро-күрен сыгырган
Ондый табышты угала,
Ачу-корон сыгырды,
Бажын жайкап, сүме айтты:
— Ачап-сыйап Түлкүнекке бүдүп,
Азыраган баланды не керек бердин?
Эртенги күнде база келзе,
Эр санаанды сананып, мынайда
айтсан:
«Ак жалаңгыга от таштаарым,» —
дезе,
«Ташта» — дезен,
«Сүт — көлинди соолто ичерим,» —
дезе,
«Ич» — дезен,
«Айры талынды жыга сүзерим,» —
дезе,
«Сүс», — дезен деп,
Сагысканга сүмезин айдала,
Боро таштын кыбы жаар
Боро сыгырган жүре берди.

* * *

Туу ары жанынан
Күн өксөп чыккалакта,
Сүт көлдин туманы

Көдүрилип таркагалакта,
Азу тижин кажайткан
Ачап-сыйап Түлкүнек келди.
Алдындагы амтажыганына
Саңгысканды база коркытты.
Ак быкынду саңгыскан
Канадыла балдарын жапты,
Каруузын жандыра айтты:
— Ак жалаңыма от таштаар болзон,
Таштап тур,
Сүт көлимди ичер болзон,
Соолто ич,
Айры талды жыга сүзер болзон,
Жыга сүс,
Баламды база бербезим,
Бажын оодо чайнатпазым, — деди.
Түлкүнек шорлонгонын билинди,
Кара көзүн кадай көрди,
Канын кайра жүдунуш,
Жалаң жаар болды.
Арысканду тууны
Алты айланды,
Отты таап болбоды.
Сүт көлине желип келди,
Чайбырт-чуйбырт ичип турды,
Чандыр ичи тастайа берди,
Калбакча суу корободы,
Ичип түгеспезин билинди.

Күүн-күчи жок болуп,
Туура базып барала,
Саңгысканнан сурады:
— Алу-тенек, сен саңгысканды
Анайып айтсын деп кем үретти?
Кара-каршу эдип болбогонын
Саңгыскан көрүп, сүүнип,
Тили жеңил каруузын айдат:
— Көө корумнын ортозындагы
Боро күрөң сыгырган айткан,
Ак санаалу ол болуптыр,
Ого алкыш болзын, — деди.
Түлкүнек оны угала,
Түп тиштерин чайнанды.
Куйругун өрө чычайтып,
Арбанып эмди айтты:
— Сениле мен берижип,
Эш-неме болбоды.
Сүмө айткан сыгырган
Менен ырап барбас болбой.
Тилин тудунбас кулугурдын
Суралтазын берерим, — деп,
Арал жаар жүре берди.

* * *

Куйрук-түги кургаганда,
Көкпөк ичи тенигенде,
Тижинин сызы жылыйганда,
Ачап-сыйап Түлкүнек

Жылым кайанын алдында,
Көө корумды аралада
Сыгырганды андап жүрди.
Бийик өлөңди бүктөй баспай,
Кургак каакты шалыратпай,
Оогош таштарды көчкөлөтпөй,
Ичегенине учурап базып келди.
Сыгырган Түлкүнекти көрөлө,
Шайт этире сыгырып ийеле,
Таш алдына кире берди.
Түлкүнек онын чыгарын
Алты күн сакыды —
Эш ле неме болбоды.
Ачап Түлкүнек аштады,
Курч тиштерин чайнанды.
Анчалыктын бажында
Сыгырган база аштады.
— Түлкүнек барган болбой, — деп,
Бажын чыгарып көрди.
Ачап Түлкүнекти көрөлө,
Жүреги чочуп, ойто кирди.
Отурып база энчикпей,
Бажын чыгарып база көрди.
Оны көргөн Түлкүнек
Көзүн сыккыйтып ийди.
Оозун ачып, жалганчып,
Куйругун чычандадып,
Жада түжүп сурады:
— Сен кандый узак чыкпадын?

Сени сакып үргүледим.
Куйругун төжөнүп алала,
Армакчыдый түрүлүп жатты.
— Бу сенин көзүң кандый жараш,
Жодыра ошкош кап-кара,
Бажын, байла, жаман болбой...
— Бажым менин жараш ла, — деп,
Сыгырган чугулдана берет.
— Кырык менде жок ло!
— Же айса көргүзүп ийзең?
Сыгырган ичегенинен чыгат,
Арка-сынын көргүзөт.
Түлкүнек эстеп жада:
— Меге төгүндөгөндөр туру.
Же будыңнан аксак деп айдыжат, —
деп,
Түлкүнек база мекеледи.
Сыгырган чугулына
Түгү үрпейип чыкты:
— Буттарым ончозу бүдүн!..
— Ары-бери мантап ийзең,
Ол тушта мен бүдөрем?
Сыгырган ичегенинен чыгып,
Ары-бери мантап турарда,
Түлкүнек кенетийин туура калып,
Сыгырганды тудуп алды.
Койу агаш аразына
Курч тижине илген барды.

Сыгырган чырмайып турды,
Ачап Түлкүнектин тижинен
Айрылар арга жок болды.
Анча-мынча барганда, сурады:
— Сен кырдын кызыл түлкүзи бе?
Айла арканын ачап түлкүзи бе?
Түлкүнек унчукпады.
Түлкүнек түрген желип бараатты.
— Кырдын кызыл түлкүзи болзон,
Ага-бого таштап жиирин,
Арканын ачап түлкүзи болзон,
Ага-бого таштабай, жиирин, — деп,
Сыгырган эптү сүмеленип айтты.
Түлкүнек шүүнеле,
Кырдын кызыл түлкүзи болорго
Ага-бого таштап турганча,
Сыгырган сыгырып ийеле,
Кокпы таштын алды жаар
Шайт сыгырып, калып ийди.
Түлкүнек жастыра туткан бойынча,
Тижи тарс эдип калды.
Жалбак таштын үстине
Түлкүнек тогус конды.
Кызыл түги үрпейди.
Туруп болбой таралдыды,
Жүк арайдан туура басты.
— Байа ла бажын оодо тиштейтен
неме, — деп,

Арал жаар ууланып,
Араай кунукчыл жүре берди

*Мурун — тумчук.

БЕШ КАРЫНДАШ

Капчал кобынын оозында,
Кара суунын жаказында,
Кааза-чобыра айылду
Беш карындаш журтады.
Ийинде бүдүн кийим жок,
Беш карындаш иштегилеп,
Бојоты байга одын кестилер.
Жаскы күн жаап турды.
Жаан карындаш Башпарак айтты:
— Болчок ташка чыгып,
Мангыр үзүп экелигер.
Бакраска оны кайнадып,
Мен келгенче, сакыгар.
Бојоты байга барайын,
Бојо-курут сурайын,
Мангырга кожуп жиристер,
Бай ажаныжын ажаныстар.
Башпарак барып жатса,
Жүрекче айыл турат,

— Жүлүнче түдүн чыгат.
Карагай эжик калт этти,
Желбер чачту эмеген чыкты,
Мандай чачын айра тартып,
Башпаракты көрүп таныды.
— Башпарак, бери кел! — деп, —
Баатырдый кыйгырып ийди.
Бажым келип бийтеп бер,
Кара да болзо,
Көчө ичип бар! — деди.
— Сенин бажынды бийтебезим,
Кара ажынды ичпезим!
Божоты байга барадым,
Курут-саржуны жиirim! — дейле,
Онон ары Башпарак бойы
Омок-седен база берди.
Божоты байга жеделе,
От айагына чөгөдөди.
Бөрүгин колтыкка кыстанып,
Саржу-курут сурады.
Божоты бай орында жада,
Тажуурдан аракыны ичет.
Тестек ичин көдүрип болбой,
Көксине тыныжы бадышпай,
Башпаракты кылайып көрди.
Бажын көдүрип, өңдөйип келди.
— Одынды арбын кестинг бе? — деп,
Үкүстеген сурап турды.

— Кезип салганыбыс көп! — деп,
Башпарак жалынып айтты.
Божоты бай бүтпей тура,
Арт учында сүмеленди:
— Ой, эмеген! Кайда сен?
Башпарак келди, бери келгин!
Саржу-курут бар болзо,
Алып берзен, сен ого! —
Жумдый жымжак некей кийген,
Килинг чегедек катанган,
Кир-балкажы мойнында
Төрт өлү жакталган,
Теермендий башту,
Теертпектий жүстү
Эмеген туруп чыгып,
Эки болчок курут-саржу алып берди.
— Меендин бе, күлүк? — деди.
Башпарак меенбеген де болзо:
— Меендим, абагайым! — деди.
— Саржуунды отко тиштеп сал.
Курудынды отко изидип кой.
Чыгып одын жарып,
Экелип отко сал, — деди.
Башпарак саржузын тиштеп койды.
Курудын отко изидип койды,
Эжиктен чыга жүгүрди.
Малта тудунып, одын жарды.
Одынды алып, ойто кирзе,

Оттогы сарју-курудын көрзө,
Кайылып, күйүп калтыр.
Көргөн жерде отура түшти,
Көзинин жажы көлдий төгүлди,
Он жаагын ойо тырманды,
Сол жаагын сойо тартынды.
Божоты карсылдада каткырды,
Кара сананып, Башпаракка айтты:
— Тороң тойбогон болзо,
Кара кучаны сойуп ал, — деди.
Кара кучаны сойуп аларга,
Башпарак чыга жүгүрди.
Кара кучаны туткалакта,
Эки жалчы жүгүрүп келди,
Эки будына кижен сугала,
Жеш тамыга чачып ийдилер.
— Жаман санаалу таңма болгон,
Жал жогынаң барган болбой;
Одын кескен учун менен
Ойто катап некебес болбой, — деп,
Кара сагалы барбандап,
Божоты бай каткырды.

* * *

Карындаштар маңырын кайнадып,
Сарју-курут сакыдылар.
Чилекейи аккылап,
Жол жаар көрөри көптөди.

Эки күн өдө берди,
Эш-неме билдирбеди.
Алты күн өдө берди,
Агазы жанбас болды.
«Сарју көдүрүп болбой туры не,» —
деп,
Бажы-Кырлу некеп барды.
Ойто жанбай, узай берерде,
Ортон-Мерген база барды.
«Орого түшкилеп калган болбой,» —
деп,
Обо-Чечен база барды.
Барган жолы бар болдылар,
Жанган жолы жок болдылар.
Карындаштардын очызы
Кара көстү Кичү-Ийик.
Отурып энчигип болбоды,
Акаларынын кийнинен барды.
Кичү-Ийик барып жатса,
Жүрекче айыл турат,
Жүлүнче түдүн чыгат,
Карагай эжик калт этти,
Желбер чачту эмеген чыкты.
Мандай чачын жара тудуп,
Кичү-Ийикти көрүп таныды.
— Кичү-Ийик, бери кел! — деп,
Баатырдый кыйгырып ийди.
Кичү-Ийик кыйышпады,

Эмегенге айылдап келди.
Онын бажын бийтеп берди,
Сиркезин сыгып берди,
Кара көчө деп урганы,
Үстү-жуулу көчө болуптыр.
Кичү-Ийик ичип алды,
Ийде-күчи кире берди.
Желбер чачту эмеген,
Озогызын ойгортып,
Эртедегизин эседет.
Арт учында Кичү-Ийиктен,
Отура, мынайда сурайт:
— Көзинг болзо, чокту болуптыр,
Көксинг болзо, теренг эмтир,
Кажы барып жадын, балам,
Неге амадаган болотонг? — деди.
— Божоты байга одын кескенис,
Жалын аларга төрт акам
Барган жолы бар болды,
Жанган жолы жок болды.
Олорды некеп браадым, — деди.
— О-о калак, балам!
Төрт аган барала,
Саржу-куруттанг бир де болчок
Оозына тиштеп жибегендер.
Божоты байдын эки жалчызы,
Төртүлезин тудуп алала,
Жеш тамыга чачып ийгендер.

Эмди сен једип барзанг,
База онойып ок чачып ийерлер.
Мен сеге сүме айдайын.
Мынанг ары барып јатсанг,
Шарлаак кара-суу агып јадар,
Оны кечип браадала,
Эки болчок таш талдап ал.
Оны койнынга сугуп алала,
Омок, седег базып бар.
Божоты байга кирип барзанг,
Монгус-кезер орында јадар.
Эмегени өрө туруп,
Курут-саржу алып берер:
«Курут-саржуунг отко тиштеп сал,
Бойынг барып одын экел», — деер.
Отко саржуны тиштебей,
Отурып, жазап јип ал.
«Меендинг бе?» — деп сураар.
«Меенбедим!» — деп айт.
«Кой баштузы кара кучаны,
Сойуп кайнадып ји», — деп,
Сеге чынгырып айдар.
Сен чыгып барала,
Кара кучаны туткалакта,
Эки јалчы јүгүрип келер.
Эки ташты алган бойынча,
Экүлезин јыга сок,
Ононг ары бойынг бил,

Бојоты байдан өчинг ал!.. — деди.
— Айтканыгарга алкыш болзын.
Анан ойто јанып браадала,
Бажыгарды база бийтейин,
Қара да болзо, ажын ичейин, — деп,
Кичү-Ийик айдала,
Онон ары жүре берди.
Чындап та шарлаак кара суу агат.
Оны кечип браадала,
Эмегенин айтканынча
Эки болчок кара ташты
Эптеп койнына сугуп алды.
Бојотының айлына једип,
Бозогоны алтап кирди,
От айагына отура тўжўп,
Орындагы байды шиндей берди.
Каткан терени эдиректегендий,
Бай конжоорыла коскырыктап
јатты.
Тумчугыла тартынган тыныжын
Оозына јууп, божодып јатты.
Эки көзи тожоп калган.
Кичү-Ийик бек сананды,
Байдың айлын байлабады,
Бай кайраканнан коркубады:
— Төжөктөн бери тур! — деди. —
Төрт акаларым кайда?
Бојоты ойгоно берди.

Кирбик ортозынан көзин көрди.
Кичү-Ийикти көргөн бойынча,
Килинчектери сагыжына кирди.
Бөдүнече жүреги чочыды,
Тарбаганча жүреги ташталды.
— Эмеген, Кичү-Ийик аштаган
ошкош,
Көзи кандый кадалгак неме?
Сарју-курут алып бер,
Торозы оныла тойзын! — деди.
Эмегени курут-сарју берди.
Кичү-Ийик түнүктен чыгара чачты.
— Калак, балам, чугулданбай,
Кой уктузы — кара кучаны
Колго тудар аргалу болзон,
Јыга согуп сойуп ји! — деди.
Кичү-Ийик чыга жүгүрди,
Эки јалчы жүгүрип келди.
Койнындагы тажыла
Эки јалчыны јыга сокты.
Кой баштузы кара кучаны
Колго тудуп јыга сокты.
Кара казанды азып ийди...
Оны көргөн Бојоты бай
Онтоп, сыктап јада берди.
Тандай бүүлезин јара каданды,
Түкүргени, чимиргени кан болды.
Бажы-будында јастыкту,

Бажын көдүрбес оору болды.
Арга-сүмезин таппай салала,
Аргастанып оорый берди.
Айдарга сөзүн таппады,
Айрылар эбин бедиреди.
Бојоты байдын алдына
Кичү-Ийик базып келди:
— Төрт акам кайда?
Бери капшай тап! — деди.
Суудагы талдый Бојоты
калтырашты.
Јеш тамыны баштап берди.
Терен јештинг түбинде
Өлөр өйи једип келген,
Өзөк-каны кургай берген
Төрт карындаш јаткылады.
Кичү-Ийик јеш-тамыга түшти,
Кайыш киженди кезе согуп,
Карындаштарын ородон чыгарды.
Бојотыны тудуп алды,
Тенеридий күзүрт этти,
Темирдий шынгырт этти,
Кайыш кижен ого сукты,
Јеш тамыга таштады.
Бојотынын эмегенине
Кара кабагын түре көргөн,
Кичү-Ийик базып келди.
Кайыш киженди кийдиреле,

Јеш-тамыга чачып ийди.
Ачу-коронго бастырган,
Ал-санаага түшкен Кичү-Ийик
Байдын кулдарына јакылта берди:
— Базып болбос байым семисти,
Јылып болбос јылмай семисти
Тудуп экелип сойзын, — деди.
Кул улусты кычырды,
Јок-јойуларды јууды.
Аксактар тайактанып келдилер.
Сокорлор једектедип келдилер.
Јети күнге карындаштар
Олорло јыргап алдылар.
Јеткерден айрылганына сүүнип,
Айлы-јуртына јандылар.

АЛТЫН-БИЛЕК

Сүмер тайга колтыгында,
Сүт көлдин јаказында,
Бар-чоокыр атту
Байбазыкай јуртап јатты.
Алтан јаштан ажа берген,
Арба чылап тиш саргарган,
Боро-көкшин боло берген,
Бойынын јажы једе берген.
Јурун јийтен ийди јок,

Журтка артар уулы жок
 Эмеген-өбөгөн журтап жатты.
 Бир катап Байбазыкай
 Түни-түжиле жети күнге
 Өрө турбай, уйуктады.
 Жетинчи күнинде керилеле,
 Айлынын иргезин
 Буза тееп ийген жатты.
 Эмегени калактап айдат:
 Ийден батпай турган болзо,
 Алтын-Чачак жаан каан
 Амадап жуулап келип жады,
 Оны удурду жуулап барзан,
 Эр ийденди көргөйүм, — деди.
 Укканча да болбоды,
 Ээр-токимды колго тутты,
 Эжик бойдонг чыгып келди,
 Алтын үйгенди туткан жерде,
 Ат чакызына согуп ийди.
 Бар-чоокыр эржине ады
 Киштегенче желип келди.
 Омыртказы ойдык кечире,
 Кабыргазы кажат ажыра
 Семирип калган болуптыр.
 Алтын үйгенди адына сукты,
 Ат чакыга буулай салды.
 Кебис токымды жайа тутты,
 Арташ күлөр ээрин салды.

Үч куйушкан катай сукты,
 Токус колонды тоолоп тартты.
 Терек жаазын жүктенип ийди,
 Темир огын кыстанып алды.
 Бар-чоокырды минип алды,
 Чой үзengi чөйө тепти,
 Чөл жалаңла желип ийди.
 Күн бадыжын көстөп желди,
 Сүмер тайга тура калды,
 Сүт көли ырап калды.

* * *

Кускун учуп учына жетпес
 Куба чөлдин ортозында
 Куйун кептү желип бараатса,
 Тенеринин төзинде
 Куу тоозын кайнап жатты.
 Оны көргөн Байбазыкайдын
 Бөдүнече жүреги бөлүне берди.
 Анча-мынча болбоды,
 Жаба согуп једип келзе,
 Алтын-Чачак каан эмтир.
 Чара аяктый көстү,
 Чаал теректий сынду,
 Коо кырландый тумчукту,
 Кош аркадый кирбиктү,
 Кыл солонгы чырайлу,
 Кезим кайа бүдүштү

—
Жаан баатыр болуптыр.
Ат бажына учурап келди.
Алтын-Чачак айдып турды:
— Бар-чоокыр эрјине адын
Одын тартар јанду, — деди,
Байбазыкай баатыр бойын
Мал кабырар јанду, — деди.
Байбазыкайды туткан јерде
Тескеери тере кижен сукты,
Каптыргазына сугуп алды.
Бар-чоокырды јединип алды,
Байбазыкайдын айлына келди.
Адын буулап койды,
Каптыргазын илип салды,
Байбазыкай болуп кубулып алала,
Ак өргөөгө кирип келди.
Эмегени таныбады,
Эрим јанды деп сүүнди.
Алтын стол тургусты,
Аламыр-чикир ажын салды,
Аракынын ачуузынан берди.
— Амадаганынга јеттин бе?
Алып баатырды бастын ба? — деп,
Эмегени сурап отурды.
— Амадаганыма јединдим,
Алтын-Чачак јолго туштады.
Оны тозуп, тудуп алала,
Тескеери тере кижен суктым,

—
Каптыргама сугуп алдым, — деп,
Кара-күрен калай берген.
Алтын-Чачак айдып отурды.
Онон ачу аракы берерде,
Орынга чыгып јыгыла берди.
Эмеген тышкаары чыкса,
Каптырганын ичи калырайт.
— Алтын-Чачак чыккан болзон,
Мени ылтам өлтүр! — деди.
Эмегени угуп турза,
Байбазыкай өбөгөни эмтир.
Карыш бычак алып чыкты,
Каптырганы јара кести.
Байбазыкай түже берди,
Тере киженди кезип ијди.
Бар-чоокырга экү минди,
Сүмер тайга кырын көстөп,
Экү качып јүрүп ијди.
Сүт көлди јакалада
Экү мантадып брааткажын,
Учкажып алган эмегени айдат:
— Уулын беги, кызын беги,
Оорып турум, кайдайын? — деди.
— Алтын-Чачакла артып каларга,
Аргастанып турганын көрзөн! —
деп,
Эмегенин аттан түжүрди,
Онон ары мантада берди.

Онон ары Байбазыкай
Сүмер тайга кырын ашты,
Тогус өзөк кече берди.
Тогус тайга ажа берди,
Арысканду Ала-Тууга жетти.
Жылан жылып өдүп болбос
Берик аралга кирди.
Кулузынла жапаш жазады,
Койонго тузак буулады.
Анча-мынча удаганда,
Айлар, жылдар өткөндө,
Байбазыкай сананып турат:
— Жери-журтыма барып келейин,
Казан-айактын жарыгы бар ба,
Какпыр-шикпир неме бар ба,
Бедиреп, таап алайын, — деди.
Эки эдегин кайра кыстанып,
Терек жаазын салынып ийди,
Темир огын кыстанып алды,
Журтын көстөп базып ийди.
Сүмер улан тайгазына
Байбазыкай једип келзе,
Јети сыгын отоп јүри.
Терек жаазын ала койды,
Темир огын јаба тутты.
Аа-боо адайын дезе,
Агаш-чырбаал бөктөп турды.
Сыгындарды сүрүшкен бойынча,

Канча-канча кырлан ашты,
Канча-канча кобы кечти.
Анчалыктын бажында
Јалан јерден јалбарт этти,
Ээн јерден элберт этти,
Ак-сары атка минген,
Айры ыргай тиш тудунган
Энеден чыккан эт јыланаш,
Ададан айрылган ак јыланаш,
Бир уулчак учуп келди.
Јети кара сыгындарды
Ыргай тишле катай сайды,
Онон ары мантатты.
— Акыр, акыр, уулчак!
Алты күнге мен сүрүжип,
Арыган, терлеген эдим,
Бир сыгынды ташта! — деди.
Уулчак бир сыгынды
Өбөгөнгө таштап берди.
Онон ары барып јатса,
База катап кыйгы чыкты:
— Алты күнге мен сүрүжип,
Арыган, терлеген эдим,
Эки сыгынды ташта! — деди.
Уулчак унчукпады,
Эки сыгынды таштады.
Амтажыган Байбазыкай
База катап кыйгырат:

— Алты күнге мен арыдым,
Жети күнге мен жободым,
Сыгындарды ончозын ташта! — деп,
Ачу корон кыйгырып ийди.
Тарынып билбес уулчак
Тарына берген турды.
Чугулданып билбес уулчак
Чугулданып, кайа көрди.
Арткан сыгын эттерин
Алты кырды ажыра чачты.
Ак-сарынын тискинин
Өбөгөн жаар бурый тартты:
— Берип турза, көзи тойбос,
Амтажыган таңма слер,
Алып турза, «алдым» дебес,
Ач көстү бүткен таңма!
Айры ыргай тишле
Күр көксинди кадайын ба? — деп,
Уулчак жаба једип келди.
Өбөгөнди айра минди,
Ыргай тишле кадаарга
Күр-көксине жаба тутты.
Кирбик төзин јаш алдаган,
Киндик төзин кир алдаган
Байбазыкай айдып турат:
— Айланайын ой, балам!
Ак јарыктын алдында,
Эрмек сөзим айдайын,

Эмеш тыгдап угарын ба? — деди.
— Айдар болзон, ылтам айт,
Јазап тыгдап угайын,
Айтпас болзон, мекеленбе,
Ыргай тишле кадайдым, — деп,
Уулчак оны сакый берди.
— Тебегемге чак түжерде,
Тергеемге јуу кирерде,
Алтын-Чачактаң бис качар тушта
Алтан јашту эмегеним
Уул бала тапкан болгон.
Апарар аргам јок болордо,
Энезиле кожо чачып ийгем.
Ол уулым эзен болзо,
Сендий ок эр болор эди,
Байбазыкай адын ададар эди, —
деп,
Карыган өбөгөн айдынала,
Оноң ары ыйлай берди.
Оны уккан уулчактын
Колы-буды мылтырт этти.
База катап сурап укты.
Өбөгөнди тургуза тартты.
«Мениң адам болгодый,
Кандый-мындый неме эди?», — деп,
Бар јүрегинде уулчак сананып,
Өбөгөнгө мынайда айдат:
— Сүт көлдин јанында,

Сүмер тайганын колтыгында
Энемле экү журтаганыс.
«Байбазыкайдын уулы» — деп,
Улус меге айдыжат.
Энем ак сары ат береле:
«Адангы бедиреп тап», — деген.
Ак-сарыны мен минеле,
Алтай үстин алты эбирдим,
Адамды таап болбодым.
Андый болуп турганда,
Адалу-уулду
Бис болотон эмес пе?
Сүмер тайга кырына чыгалы,
Темир огын теңери жаар ат.
Сенин уулын мен болзом,
Адып ийген темир огын
Менин алдыма келип түжер.
Сенин уулын эмес болзом,
Адып ийген темир огын,
Көө корумнын үстине түжер, —
деди.
Сүмер-улан тайганын
Тепсен бажына чыгып келдилер.
Эки межел кырына
Эки башка отурдылар.
Терек жаазын тартып алды,
Темир огын жаба тутты,
Теңери жаар адып ийди.

Тандакталып таң атканда,
Тамырланып күн чыкканда,
Байбазыкайдын аткан огы
Уулчактын алдына
Теңериден келип түшти.
«Адам болгон турбай», — деп,
Ачу корон кыйгырып ийди.
Эки межелден жүгүрип түштилер,
Эки бойы кучакташтылар.
Адалу ла уулду таныжып,
Экү ээчижип алала,
Эмегенге једип келдилер.
Келер болзо, эмеген
Јети койоннын эдин
Ынгай кайнадып јиген эмтир,
Јети күннен ажыра
Чек куру отурган эмтир.
Байбазыкай арканы агыртты,
Уулчак артка чыгып тосты.
Јети сыгын јелип чыкты,
Јангыс окло тизе атты.
Каазы-кадар јайрай берди.
Јалбыш отты салып ийди.
Тыштында күйүк јок эдип,
Ичинде јин јок эдип,
Ўчү быжырып јигиледи.
— Агын сууны кечерге
Кайык биске табылган,

Ал-тайганы ажарга
Тайак биске табылган, — деп,
Энези сүүнип куучындады.
— Согон октый бүткен
Сок жаңыс уулыбыс
Ак-сары атту
Алтын-Билек болзын, — дешти.
— Аскын-боскын бис болуп,
Аралга неге бис жадар.
Айлы-журтыбыс бар эмей,
Ойто жана бис барбай, — деп,
Байбазыкай баштап ийген,
Жанып ойто жүрүп ийдилер.

* * *

Айлы журтына једип келзе,
Мал турган тебеезинде
Баргаа өлөң өзүп калтыр.
Өргөө турган јерине
Јееспек өлөң өзүп калтыр.
Оны көргөн Алтын-Билек
Түп тижин тың чайнанды:
— Алтын-Чачактын јуртын көстөп,
Мен барарым, ада, — деди.
— Өч-өөнимди једип албаганча,
Мен отурап жаңым јок, — деди.
Ада-энези айдып турат:
— Кемирчегин сенин каткалак,

Кемик сөөгин тыңыгалак,
Арай эрте барып јадын,
Эмеш сакып алзан, — дешти.
Ада-энезинин айткан сөзин
Ай кулакка ол укпады.
Ак-сары адына минип,
Алтын-Билек јелип ийди.
Ай-күннин бадыжы јаар
Алты-јети тайга ашты,
Алты-јети өзөк кечти.
Саңгыскан учуп учына јетпес
Сары чөлдин ортозында
Салкын кептү јелип браатты.
Анчалыктын бажында
Јер-тенгери төзинде
Куу туман кайнап јадат.
Көргөн јерине көмө базып,
Ак-чоокыр атту
Алтын-Чачак једип келди.
Алтын-Билекти көргөн бойынча
Аайы јок электеп айтты:
«Учпас такаанын сагыжы
Улу тууда болгон, — деген,
Уйалбас ийттин сагыжы
Јибес ажында калды,» — деген.
Сендий кулугурды айткан турбай.
Јети конок јетпес чыккан,
Алты күнге ара чыккан,

Кунаан күчинг киргелек,
Кулун эдинг тынзыгалак,
Бийик тууга чыгала,
Бийдинг јолын кезер деп,
Қара тууга чыгала,
Каан јолын кезер деп,
Барып јаткан бүдүжингди,
Багай сенинг сагыжынды!» — деп,
Алтын-Чачак каан кижі
Ат үстиненг түшпеген,
Ач быкынын тайанган,
Айдары јок каткырып турды.
Оны уккан Алтын-Билектинг
Өжин-төнгөмөгі изип чыкты:
— Тон алдынанг эр чыгарын,
Тоқым алдынанг ат чыгарын
Сен билбей турган турбайын.
Ак-чоокыр адың сенинг
Аттан артык бүткен бе?
Алтын-Чачак каан бойынг
Эрденг артык болдың ба?
Бөкөнің буды тайгак болотон,
Тайкылып келип јыгылала,
Маңдайынг сенинг чийилбезин —
деп,
Ай-карадан јалтанбады,
Алтын-Билек айткан турды.
Оны уккан Алтын-Чачак

Атыйланып чугулданды,
Аайы јок алгырып ийди:
— Јаргак тонның бийди ачу,
Јаман кижининг тили ачу,
Нени айдазын, кулугур?
Чын табына келгежин,
Ўлдү-јыда мизин
Сенинг канынга уймабазым,
Кезерди адар ок-таарымды,
Сеге кородып атпазым,
Камчыбыла мен сени
Кабортонг үзерим, — деп,
Тогус чардың терезиненг
Толгоп эткен камчызын
Көк айаска көдүрип чыкты,
Алтын-Билектинг ач белине,
Јарс этире согуп ийди.
Ак-сарының болгожын,
Баскан буды сылт этпеди,
Алтын-Билектинг болгожын,
Көргөн көзи јип этпеди.
— Акыр, акыр, кааным,
Неге калтыражып турун?
Энеден чыгар тушта
Эптү јакшы бүдүп чыккан

Эки эргек билзин бе?
Ол эмезе, кааным,

Устын сулап эдип берген
Учту темир билзин бе? — деп,
Алтын-Билек сурап турат.
— Эр теми јеткелек,
Ўйе сөөги тыңыгалак,
Балтыр-кежик јаш балала
Уйалбай канайып тудужар.
Устын сулап эдип берген
Учту темир билгей ле, — деп,
Алтын-Чачак айдып турат.
Эки межелик кырын көстөп,
Эки баатыр чыга берди.
Анчалыктын бажында,
Алтын-Чачак кыйгы салат:
— Озо баштап кем адар?
Өрт-калапты кем чыгарар? — деди.
— Акта јаткан јыланнын
Куйругына сен бастын.
Ала-јабысты базынып келип,
Адам журтын сен јууладың!
Тай ат көдүрип болбос,
Тар эжиктен бадып кирбес,
Алмак күчтү баатыр сен,
Озо баштап адып көр,
Ийде-күчин көрөйин, — деп,
Алтын-Билек кыйгырды.
Јалан болгон төжин
Јайа тудуп туруп берди.

Алтын-Чачак адып ийет,
Аткан огы учуп келет,
Алтын-Билектин төжине тийип,
Ташка тийгендий тайкыла берди,
Муска тийгендий мыйрыла берди.
Алтын-Чачак јалан болгон
Төжин јайа тудуп берди.
Алтын-Билек отура түшти.

Терек јаазын тартып алды,
Темир огын јаба тутты.
Ок бажынан от чөйилди,
Эргек төстөнг ыш јайылды.
Алтын-Чачактын күр көксин,
Темир ок өдүп чыкты.
Алтын-Чачак јен јастанды,
Ак-чоокыры јал јастанды,
Кара каны јерге акты,
Кату сөөги корым болды.
— Эр өлтүрүп эремжиген,
Ат өлтүрүп амтажыган,
Алтын-Чачак баатыр дешкен,
Эт изиирге јетпеди, — деп,
Алтын-Билек каткырып ийди,
Малынан болзо, мал албазым,
Јонынан болзо, јон албазым, — деп,
Ойто јана јелип ийди.
Айлы-јуртына јанып келди.

Алтын табак алдында јатты.
Аламыр-шикир ажын јиди,
Ада-энезине куучындады:
— Алтын-Чачак јаан каан
Јердин үстин јеектеп јиген,
Јетен каанды бактырып алган,
Алтай үстин арлап јиген,
Алтан каанды бактырып алган,
Ат-нерелү јаан баатыр дешкен,
Эт изиирге јетпеди.
Омыртказын ойо туттым,
Кабыргазын кайра бастым,
Аккан каны талай болды,
Кату сөөги корым болды, — деп,
Омок, жардак куучындады.
Ада-энези сүүништи.
Алтын-мөнгүн Алтайында
Амыр-энчү јуртай берди.

ӨСКҮЗЕК, АЙУ ЛА ТҮЛКҮ

Күүк айдын изү күни
Күнүн сайын чалыды.
Ак көбүктій кар кайылып,
Кобыны төмөн суузы акты,
Ак чечектер јайканды.
Кандык бажы чечектелди.
Эдил күүк эдип турды,
Эмилдү агашка бүр чыкты.
Арка јерде јебрендеги
Тонгыл-тонгыл тыттар турды.
Ол тыттардын төзи сайын
Јунмарылган бугулдардый,
Кин чымалынын уйалары
Соксойышкан ондо турды.
Јылу салкын кирерде,
Казанда суу кайнагандый,
Чымалылар кыймыражып турды.
Онон ыраак эмес күледе,
Күзүр мөштин төзинде,
Алтын түктү айу
Алты ай уйуктады.
Јылу болуп, јыраа чечектелерде,
Ач быкыны соолгон айу
Ичегенинен чыгып алган,
Эдер-тудар ижи јок,
Ичип-јиир курсагы јок,

Тўнзўн деп базып жўрди.
Чымалынын уйазын казып,
Канча мундарды тўйметти.
Эргеги жок алаканын
Эптештирбей ўстине салды.
Кату шилтен алаканына
Кабырылыжып, жунап келгенде,
Карыш ашкан тилиле
Камыкты жудуп турды.
Кин бўткен бойлоры
Буру-жаман этпеген де болзо,
Айу жутпанын оозына кирет,
Аргазы жок тўбекке тўжет.
«Амырлу журтыбыска чак тўшти», —
деп,
Чымалылар тўймежип
шакпырашты.
Арга-сўмени таппадылар.
Айуга озор жендирдилер.
Кызыл тилин жаланып,
Айу таадак базып жўрди...

Кўр кулузынду кобыда
Конгур-ўлў адына
Андазын салдазын жеккен,
Мандайынын тери агып,
Мойнына келип жўктелген.
Ачап байга жалга кирбеске,

Ўскўзек кыра сўрўп турды.
Жемзеп жўрген жеек айу
Терлеген Ўскўзекти кўрди.
Онын ўлў адын кўрўлў:
«Мен андый ўлў болзом», — деп,
Аамай айу ого кўйўнди.
Ўлў атка кайкаган айу
Бир эмештен алтап басты.
Кўс булунгыла Ўскўзек кўрди:
«Тере тонын тескери антарган,
Ач изўге быштыккан,
Айры колында ижи жок,
Кандый жалку кижии эди», — деп,
Лаптап кўрбўгўн бойы
Ич бойында сананды.
Андазын салда жерге кирбей,
Ага-бого ташталып турды.
Аш иштеп, балдарын азыраарга
Салдала кўрешкен турды.
Айу онон жуук келди.
Ўскўзектин сары ийди
Куйругын кымый мининди.
Аргалу болзо, сары ийт
Ол жерине киргедий болды.
Айу келген бойынча,
Кўнгўреек ўниле сурады:
— Сен бу кеен адынды
Бойын ўлў эттин бе?

— Ээ, бойым өлө эдип алгам, — деп,
Өскүзек айуга каруузын берет.
— Андый болзо, бу мени
Сары-өлө этсен! — деп,
Айу жайнап сурады.
— Меге кыра сүрер болзонг,
Жараш өлө эдип берерим, — деп,
Өскүзек айуга каруузын берди.
— Кыра сүрери эрмек беди?
Мени ылтам өлө эт, — деп,
Айу абагай мендедип турды.
Өскүзек кыйышпады,
Өлө адын отоорго агытты,
Салдазынын миизин чупчуп алды.
Кургак агашка от салды,
Салда миизин ого кызытты.
Ак кайыннын бойына
Айуны жаба тагып алды.
Салда миизи кызарып келерде,
Айунын кабыргазына жаба тутты.
Айу ачузына чыдашпай огурды,
Табыжы Алтайга торгулды.
Көзине кан чагылды,
Тили жамажайынан чыкты.
Салда миизиле каарала,
Айу абагайды мекелеп айдат:
— Жараш, жакшы өлө болорың,
Сары-өлө аттый болорың,

Чырмайып жакшы чыдажып көр, —
Өскүзек айунын кыртыш терезин,
Өртөп, өлөни эдип божойло,
Адын барып, жединип келди.
— Өлө атка жүзүндөш болдың! —
деп,
Өскүзек айуны мактады.
— Ээ, жүзүндөш болдым, — деп,
Айу, ачу-коронына чыдашпай,
Суудагы талдый калтыражып,
Өлөни көрүп оморкоп турат.
Айу эки күннинг туркунына
Шырказын жалап жазала,
Башкызынан эмеш жакшы бололо,
Айткан сөзине турарга,
Үчинчи күнде Өскүзекке келди:
— Же, нөкөр, кыраны иштейлик пе?
Канайта жөптөжип иштейлик?
Менде мындый бир жөп бар:
Кыраны өмөлөжип иштейлик,
Саламы мениң, ажы сениң
Болзо, кандый, жөп пө?
Өскүзек терең шүүнип алала:
— Жарайт... — деп каруузын берди.
Андазынла кыраны сүрерин
баштады.
Айу аттан үч катап
Бөкө болбой кайтты,

Салда јерге терен кирди,
Эркеш балкажы күбүрей берди.
Арба деген ашты чачтылар,
Аш бүдерин сакый бердилер.
Күрен күс једип келди,
Күзледеги салган арба бышты.
Өскүзек ле айу абагай
Арбаны тутамдап јулдылар.
Артпак агашка оны илип,
Ай-күнге оны кургаттылар.
Јердин кыртыжын јулкуп алып,
Ашты согорго идирген јазадылар,
Айуга токтопош јазап берди.
Экү ашты токтододылар.
Өскүзек арба урарга оро касты,
Стенезин тосло јазады.
Мөлчөй арбаны орого урды.
Айу аркага барды,
Барбак мөштин төзинен
Ичеген казып белетеди.
Саламды ого тажыды,
Кар баштап јаап ийерде,
Айу ичегенине кирди.
Ару кыштын туркунына
Амырап уйуктаарын баштады,
Өскүзек орого толтыра ашту,
Талкан, көчө кыжына үзүлбей,
Бала барказын азырап,

Байдын сыгырыжын сыгырып
јүрди.
Кыш өтти, јас келди.
Тулунду эмегендер кыра чабатан
Тулаан ай жаңыра берди.
Өлө адын јединип алып,
Өскүзек кыразына келди.
Арбаны көптөн саларга
Кыраны мендеп сүрди.
Салам оронгон айу
Кышты јылу кыштады,
Алты өлү каазызынан
Бир де эмеш каазы корободы.
Алтын ошкош кылганду түгинен
Бир де чарак түк сынбаган.
Өскүзекке базып келди.
— Јакшы ба, наажым?
База өмөлөжип иштейлик пе?
— Кайсын. Өмөлөшкөни тузалу,
Учкашканы нак болотон...
Нени үрендейлик, наажым?
— Чалкан јакшы деп айдыжат,
Оны иштезе, кайдар, — деп,
Айу Өскүзектен сурайт.
Өскүзек јөптөн чыкпады.
Чалкан үрендедилер.
Чалкан јакшы бүтти,
Айу чалканнын бүрин таажыды,

Ичегенинде төжөк эдип салды.
Ак кар жаап ийди,
Айу ичегенине јатты.
Јылу болуп јас келди.
Айу ичегенинен чыкты.
Алтын ошкош түгине
Чалканнын бүри јаба тонгон,
Алты айдын туркунына
Айдары јок соокко тонгон,
Булут болгон каазызынан
Бир де чымчым артпаган.
Чугулданбаган бойы чугулданган,
Агашты аралап базып јүрди.
Тенип баскан бойынча,
Өскүзек наајызына келди.
Јакшы-эзенди угушпады:
— Айдары јок јаман кыштадым,
Онын учун мен сени јийдим, — деп,
Айу өрөкөн огурып ийди.
Оны уккан Өскүзектин
Бөдүнече јүреги бөлүне берди.
Тизе бүктөп, чөгөдөй түшти,
Тили јенгил јайнай берди:
— Калак-кокый, корон!
Аш иштешкен наајым эдин,
Кара сананып келген турун.
Андый да болзо, абагай,
Айлыма мени бождоып ий.

Бала-баркамла эзендежип алайын,
Анан ойто одынга келейин,
Ол тушта јигейин, — деди.
Айу ого јөпсинди,
Өскүзекти јандырды.
Өлө адына минген Өскүзек
Ўйе сөөктөри мылырт эткен,
Ич бойында сананат:
«Өскүске өскөн бойымды,
Айу јудуп салар туру,
Эки балам болгожын,
Ададан өскүс артар туру,
Элден алган эш-нөкөрим,
Эри јок тул артар туру,
Аш курсактан болгожын,
Аштап, суузап јүргилеер туру,
Казыр малга сүстиретен,
Калју ийтке тутуратан,
Колду кижиге соктуратан туру», —
деп,
Эки көстөнг јаш төгүлген,
Эрин суузы мус јайылган,
Айлы-јуртына јанып келди.
Бала барказын болгожын,
Бажын сыймап окшоды.
Элден алган эш-нөкөрин
Эки жаагынан окшоды.
Малтазын алып кыстанды,

Барар јерин јарт айтпады.
— Одынга барып јадым, — дейле,
Бачымдап чыгып, адына минди.
«Кускун, каргаа болгожын,
Секке келип түжер жанду,
Эр кижн бүткен болзо,
Айткан сөзине турар жанду», — деп,
Ат тискинин бура тартты,
Арка јаар јортуп ийди.
Эки колы, божой берген,
Эки буды мылтырт эткен,
Эки көстөн јаш төгүлген,
Түн карангуй ол сананган,
Тирү јеткерге ол таптырган
Эр көөркий Өскүзек
Койу агаш јаказына
Коркуш јоктон једип келди.
Анча-мынча браатканда,
Каптал түшкен кара јолло
Кара-күрен түлкү келди.
Өскүзекти көрөлө:
— Не сыктап, ыйлап жүрүн?
Алган эмегиненг айрылдын ба?
Азыраган балаң өлди бе?
Айла, акту бойың керекке кирдин
бе? — деп,
Айланыжып сурап турды.
— Э-э, калак, Түлкүнегим!

Ачу-коронды айдарга болбос,
Алты тайгадан уур болды,
Алты талайдан терен болды.
Аба јыштын чымалызын
Ажыра салып јудуп јиген
Кара-күрен түктү айу
Акту бойымды јип салар,
Бала-баркам өскүс артар.
Алган эжим тул артар, — деп,
Өскүзек айдып турат,
Өрө көрбөй, ыйлап турат.
Кара-күрен түлкү угала,
Агын-көгин каткырып ийди.
Ачу корон сыгырып ийди.
«Каарылганча мүни койылбас,
Карыганча тенеги чыкпас», —
дежетен.
Онын бирүзи сен турбай,
Айуга бажын челдеткенче,
Онын бажын не челдебес?
Өлө аттын конкозын
Меге чечип тангып берзен,
Мен калырадып жүрейин.
Айу сенен сурагажын,
Ого каруузын мынайда айтсанг:
«Каралдай деген јайзан бай
Айу терези тон эдинген.
Онын сыңар јегине

Бир айунунг терези јетпес.
Алты-јети јалчылары
Айу андап јүри», — дезен.
Оног ары мениг айтканымча,
Сен кыйышпай иштеп турзан.
Ыйлап јүрген Өскүзектин
Айы-күни јарый берди.
Аттан түшкенин билинбеди.
Конконы чече соголо,
Түлкүнинг мойнына буулады,
Түлкү тескинип туйлаганча,
Одош кырланга јелип чыкты.
Өлө адын минген Өскүзек
Өлөр јерге једип келди.
Агаштардын ортозынан
Айу өңдөйип туруп алды,
Аймаштап баскан бойы
Өскүзекке једип келди.
Одош күнет јерде бе,
Ол јанындагы аркада ба
Башка табыш угулды.
— Ол натазы болотон? — деп,
Айу Өскүзектен сурады.
— Ол Каралдай байдын уулдары,
Јалы јенгил јалчылары
Айу терези тон јенгине
Бир айунунг терези јетпес,
Айу андап јүрилер, — деди.

— Ол јанында не болотон?
Айу ба? Айла, төңөш пө? — деп,
Өскүзекке көстөп айткан
Ачу-корон кыйгы чыкты.
Коркуп билбес айунунг,
Јер көдүрген бөкөнинг
Таш јүреги чочыды,
Тас таманы јымырашты.
Суудагы талдый калтыражып,
— Төңөш туры дезен, — деп,
Өскүзектен јайнап сурайт.
— Кара төңөш туры! — деди.
— Кара төңөш болгожын,
Оны не кеспес? — деди.
— Кезип турган болзон? — деп,
Айу база шымыранды.
Кезип турган кижии болуп,
Малтала темдеп турды.
— Төңөш болзо, не жыгылбас? —
деди.
Төңөш болуп айу күлүк
Күч этире жыгыла берди.
— Төңөш узак јатпас јанду,
Төрөпшилеп не буулабас?
Јылдырмалу чалманы
Айу бажына Өскүзек сукты.
Күрен өлө айунунг
Күн көргөнининг учы болды.

— Как төңөштин бажына
Карыш малтала не чапнас! — деп,
Төртинчи катап кыйгы угулды.
— Малтала чапкан болзон, — деп,
Айу калганчы сөзүн айтты.
Темделип турган малта
Теренжиде меезине кирди,
Алдас абагай алгырарда,
Өлө ат үркүп мантады.
Айу өрөкөннин мойнынан
Кыл армакчы бууды.
Ўни онын чыкпады,
Тилин туура тиштенди,
Тоормоштый тоголодып,
Анда-мында ташталтып,
Ат айылга экелди.

* * *

— Не мындый тибирт болды?
Чыгып көрзөн балам! — деп,
Энези балазына айтты.
Уулчагы бозогоны ашпай,
Бажын эжиктен чыгарып көрди.
Өлө ат чочыган, үркүген,
Кулактарын кыйыштырган,
Тыныжы тумандый турды.

Тартып келген “тоорможы”
Сары-чоокыр көрүнди.
“Сангыс ондо көп болор”, — деп,
Мендей-шиндей жана басты.
Адазынын бычагын алып,
Энезинең жажынып чыкты.
Аттын жанына келзе,
Тонын ангтара кийген
“Кижиге” жатканын көрди.
Бычагын мергедеп ийди.
Бура согуп, ойто болды.
Энезине келип айтты,
Экү ээчижиң чыкты.

* * *

Түбектен айрып салган
Түлкү желип келип,
Өрө көрүп каткырып,
Өскүзөк нажызына айтты:
— Жеткерден сени айрыдым,
Өчкөн одың камыстым,
Айунын майлу эдиле
Мени азыраар турун, — деди.
— Айланайын, Түлкүнегим,
Аргам жеткенче, азырайын, — деп,

Айу эдин шылый кезип,
Ак мешкедий жуудан кожуп,
Түлкүни күндүледи.
Жеткер-жеек айуны
Өмөлөжип басканына
Эки бойы сүүништи,
Карсылдада каткырышты.
Эттен-каннан тойо жип,
Эки наажы эрмектешти.
Элен чакка айрылышпас
Эптү наажы болгылады.

ЭРЈИНЕ

Кара тайга колтыгында
Карып жажы толо берген,
Катан сөөги божой берген
Эмеген ле өбөгөн журтап жатты.
Журун жийтен жангыс ийттү,
Журтка калар жангыс уулду.
Көөрчөк чеген ачиткан,
Жангыс көк уйлу болды.
Он жажына жеткелек,
Жангыс эрке уулы
Эрјине деп атту болды.
Эрјиненин адазы
Эмегениле эрмектешти:
— Жангыс балабыс јаанап келди,
Кемирчек сөөги тынзып келди.
Балабысты айылду этсебис,
Айдары жок сүүнер эдибис.
Онон ары бис экү
Ак жарыкка жүрбезебис те,
Кунугар неме жок болор, — деп,
Шүүлтелү эрмектешти.
Бир катап энези
Эрјинени кычырып алала,
Элгек арба уруп берди.
— Балам, Божоты байга бар,
Этке толуп экел! — деди.

Тулуптагы арбаны
Эрјине јүктенип барды.
Јолло барып јатса,
Бојоты байдын балдары
Бир чычканды тудуп алган,
Оны сыктадып тургылайт.
Чычканнын сыгыдын угала,
Эрјине килей берди.
Јанына базып келеле,
Балдардан јайнап сурады:
— Бу чычканды, бараксанды,
Не сыктадар, божодыгар? — деди.
— Је бис божодып ийзебис,
Тулуптагы арбан береринг бе? —
деп,
Балдар Эрјинеден сурадылар.
— Је, берейин, — деди.
Арбазын уруп берди,
Чычканды колына алды.
Алаканына отургызып,
Ойто јана јүрүп ийди.
Ол келип јадала,
Чычкан баргаа јаар калыды,
Эрјине бедиреп таппай,
Эки көзи тожой берди.
Эне-адазына јанып келеле,
Нени айдарын билбей турды.
Эт јогын энези көрди,

Эрке јангыс уулынан сурады:
— Алган эдинг кайда, балам? —
деди.
— Мынан ары барып јатсам,
Бојотынын балдары
Бир чычканды тудуп алгандар,
Өлтүрерге сыктадып тургандар.
Оны көрөлө, мен килеп,
Элгек арбамды берип,
Чычканды толуп алдым, — деди.
Энези каткырып ийди.
База бир элгек арба берди.
— Этке толуп экел, балам! — деп,
Экинчи катап ийди.
Ол барадала, көрүп турза,
Бојотынын баштак балдары
Бир карчаганы тудуп алыптыр.
— Такаанын балазын артырбас,
Таажып јийтен кулугур сен,
Сенин суралтанды берерибис, —
деп,
Түгин искеп, сыктадат.
Оны көргөн Эрјине:
— Карчаганы меге беригер! — деп,
Калју балдардан сурап турды.
— Јүктенген арбан берер болзон,
Карчаганы сеге берелик, — дешти.
— Берейин, — деп, Эрјине айдала,

Тулуптагы арбаны уруп берди.
Карчаганы алып, жанып ийди.
Жолой ойноп келип жадала,
Карчаганы ычкынып ийди.
Карчага учуп жүре берди.
Калактап уулчак отурып калды.
Айлына уулчак жанды.
Адазы уулынан сурады:
— Алган эдин кайда? — деди.
— Айтпазын оны айтсын,
Мынан ары барып жатсам,
Байдын баштак балдары
Бир карчаганы тудуп алган,
Түгин искеп, согуп турган.
Арбамды олорго берип,
Карчаганы толуп алган эдим.
Жолой келип жадала,
Жалаң жаар уча берди, — деди.
Эне-адазы уулын арбады.
Саанакту арбазын карамдандылар.
Калганчы арбазын элгекке уруп,
Катап уулын этке ийдилер.
Эрјине јолло барып јатса,
Јолдо өлгөн мал жадыры.
Оны сойуп аларга
Бојотынын јалчылары келди.
Кара аттын јанында
Кара шаңмак борсук жүрди.

Јалчылар оны өлтүрерге,
Капсажып тудуп алды.
Борсук туйлап турарда,
Эрјине оны көрүп, киледи:
— Бу борсукты бождодыгар? — деди.
— Јардын дагы арбаңды берерин
бе? — деп,
Јалчылар Эрјинеден сурады
— Берерим, — деп айдала,
Сары арбазын уруп берди.
Кара борсук божоңып алала,
Кара баргаанын ортозы јаар
Түнсүңдеп жүре берди.
Айлына жанып келерге
Ада-энезинен Эрјине корккыды.
«Көзүүш көзиме тийетен,
Булгууш будыма тийетен эмей», —
деп,
Эрјине шүүнип сананала,
Оноң ары теенип барды.
Јаан кырга чыгып келди.
Јаш бойы арыј берди.
Јалбак таштын үстине отурды,
Јадып уйуктарга сананды.
Уйуктайла, туруп келзе,
Кара шаңмак борсук отуры.
Оноң качып жүгүрерде,
Борсук јолын тосты.

Азу тижин ырсайтып,
Мени ээчип бар дегендй,
Колыла Эрјинени имдейт.
Эрјине оны билип алала,
Оны ээчип базып ийди.
Анча-мынча болбоды,
Кара энгит кайа алдында
Кара корумду јерге келди.
Кара ташты аралай
Сыгыргандар сыгырыжат.
Эш-неме эзине кирбей,
Эрјине ээчий базып барды.
Кара куйдын оозына келеле,
Кайа көрүп борсук шырлады.
«Ого тур» деп айткан болор деп,
Ичкеери алтабай, тура түшти.
Ол кирген кара борсук
Удабады, ойто чыкты.
«Оозынды ач», — деп имдеди.
Эрјине оозын ачып ийерде,
Апагаш болчок неме таштады.
Оны јудуп ийген кийинде,
Борсуктын тилин билеечи болды.
Кара борсук айдып турат:
— Борсук бистен јескинбе,
Кара сананар деп сананба,
Озогы тушта болгожын,
Јуртыбыска јуу чак болордо,

Борсук болуп кубулып,
Кара куйга кирдибис.
Элгек арбанга кысканбай,
Менин тыным толып алдын.
Өчкөн одым камыстын,
Эмди биске айылдап кир.
Бистин күндүбисти көдүрип јан.
Адам-энеме јолыгып бар.
Адам-энем сыйлаарга сананар,
Кандый да неме берзе, алба.
«Нени аларын?» — деп сурагажын,
«Ол эки каптын ортозында јаткан
Сок јангыс јымыртканы аларым,
Бу ортогордо отурган
Куйукур сары күчүкти аларым,» —
деп,
Сен ологго онойто айт, — деди.
Кара куйга киргиледи.
Озо баштап көрүп бараатса,
Сүт ошкош ак болуптыр.
Онон ары бир кыпка кирдилер,
Мөнгүн өңдү көрүнди.
Калганчы кыбына кирип келзе,
Алтын өңдү көрүнди.
Эр јаны јаар көрүп турза,
Тогус кат торко оронгон
Карыган борсук јадыры.

Эпши јаны јаар көрүп турза,
Јети кат кийис төжөнгөн
Јес тумчукту борсук јадыры.
Ол эжүнинг ортозында
От бажы кечире
Сол кулагын төжөнгөн,
Он кулагын јамынган
Куйукур сары күчүк јадыры.
Эки каптын ортозында
Алтын сурлама јымыртка јадыры.
Кара борсук не болгонын
Эне-адазына куучындап берди.
Оны уккан борсуктар
Айдары јок сүүндиленер.
Айылчыны күндүлеер дешти,
Алтын стол көндөлөң турды.
Аламыр-шикир аш-курсакы
Көндөлөң салынды.
Оны тудуп, јазап турганы
Эки көскө көрүнбеди.
Аш-курсак јизин деп,
Айылчыны кычырдылар.
Эрјине отурып ажана берди,
Эр бойы кайкап отурды.
Аштаган курсак тойына берди,
Арыган бойы амырай берди.
Анча-мынча болгондо,

Карыган борсук айтты:
— Көксимнинг каны болгон,
Көзимнинг оды болгон
Кара јангыс уулымды
Сен аргалап, алып келдин.
Мынан ары слер эжү
Антыгарлу најы болыгар,
Айнык јакшы төрөгөн болыгар.
Јакшы быјан эткен учун
Нени сыйлап берейин?
Малымнан болзо, мал берейин,
Аларын ба, көөркийим?
Јонымнан болзо, јон берейин,
Аларын ба, бараксан? — деди.
— Малыгардан мал керек јок,
Јоныгардан јон керек јок, — деди.
— Айдарда нени аларын?
Куру канайып јандыралык? — деп,
Ада борсук сурап турды,
Алды-кийнине айланышты.
— Куру мынан јанбазын дезе,
Куйукур сары күчүкти берзе,
Эки каптын ортодогы
Алтын-мөңүн јымыртканы берзе.
Мен сүүнип јанар эдим, — деп,
Эрјине эрмегин айдып турды.
Эмеген-өбөгөн эки боро борсук
Ары көрүп, ыйлап ийдилер,

Бери көрүп, каткырып ийдилер.
— Кату жаан сурак болды,
Кайдар эмди база, — дешти.
Куйукур сары күчүкти
Эрјинеге алып берип:
— Таш таштаган жерде јатсын,
Бала берген жерде јүрзин, — дешти.
Алтын јымыртканы алып берип:
— Бу эрјине јымыртканы
Оозыга салып кайлап ийзен,
Нени көстөп суразан,
Ол неме көндөлөн бүдер, — дешти.
— Эзен-амыр болзын! — деди.
Эрјине чыгып јанып ийди.
Сары күчүкти койнына суккан,
Алтын јымыртканы койнына салган
Эр јакшызы Эрјине
Эки кырды ажып келди,
Эки сууны кечип келди.
Аштабаган бойы аштады,
Суузабаган бойы суузады.
Јалбак ташка отура түшти,
Јымыртканы оозына салды:
— Аштадым мен, суузадым мен.
Аш курсак бүтсин, — деди.

Јалан јерден јалбарт этти,
Алтын стол тура берди.
Эрјине көөркий отурып,
Ўрүстеп-томдоп јип отурды.
Сары күчүкке курсак берди,
Берген курсагын ичпес болды.
Сарбандадып, оныла ойноп отурала,
Сабарын жаан тиштедип алды.
— Мыны кайдарга алдым на! —
дейле,
Эки кулагынан лаптап тутты,
Арта согуп ийерге
Өрө көдүрип келди.
Сары күчүк кеп уштулды,
Сары јалтак кыс балазы
Алды бойына тура түшти.
— Кандый чугулчы нөкөр эдин, —
деп,
Агын-көгүн каткырып ийди.
Оны көргөн Эрјине
Он колынан ала койды,
Он жагынан окшой берди.
Нөкөр јокко нөкөр болды,
Эш јоктон эш табылды.
Ойынбыла, каткыбыла
Јединишкен јангылады.

Айлы-јуртына јанып келзе,
 Карыган тижен ада-энези
 Көстин жажы көл төгүлген,
 Эрин суузы мус төгүлген,
 Он качарын ойо тартынган
 Ыйлап-сыктап отурдылар.
 Эрјинени көргөн бойынча,
 Экү өрө туруп келдилер.
 Экүлези каткырдылар,
 Ай ла күн чалыгандый,
 Ал санаалары жарый берди.
 Эрјиненин колынанг тудуп,
 Ондоп, солдоп окшодылар.
 Эш нөкөрин онын көрүп,
 Онон артык сүүндилер.
 — Эки балабысты көрүп алдыбыс,
 Эш нөкөрлү болуп калтыр.
 Эки карыган өлүмтик бис,
 Эмди өлзөбис те, кем јок, —
 дештилер.
 Жаңыс уулы Эрјине
 Јымыртканы оозына салды.
 — Ак өргөө бүтсин, — деди, —
 Аш курсак болзын, — деди.
 Јаланг јерден јалбарт этти,
 Ээн јерден элберт этти,

Ак өргөө бүде берди,
 Алтын табак јада берди,
 Аш курсагы ондо јатты,
 Булут болгон каазылу,
 Буура болгон јалду,
 Эки өлү кадарлу
 Эт-курсак јада берди.
 — Элгек арбала толуп алган,
 Эт курсагым бу болды,
 Энем, адам, отурыгар,
 Эге-төгө ажаныгар, — деп,
 Эрјине уулы айдып отурды.
 Эне-адазы столго отурдылар,
 Каазы-кадар эт јидилер.
 Айдары јок сүүндилер.
 Эки балазын алкадылар:
 — Алын јанындагы эдегерди
 Балдар тепсеп јүрзин.
 Кийин јанындагы эдегерди
 Малдар тепсеп јүрзин.
 Кыя јаман көрүшпегер,
 Кыйгас јаман сананбагар,
 Кижн эткенин эдип јүригер,
 Кижн ичкенин ичијип јүригер,
 Ак јарыктын алдында
 Омок-јардак јүригер, — дедилер.

* * *

Анчалыктын бажында
Эр жакшызы Эрјине
Энчигип отурып болбоды.
— Аттын эди жытту эмес —
Аннын эди санал болды,
Андап, суулап барадым, — деп,
Сыра жаазын ала койды,
Сырал огын кыстанып ийди,
Эки сүүри тайгазын көстөп,
Эрјине анчы базып ийди.
Арысканду тайгага келди,
Ан семизин аткан жүрди.
Тектирлү кайага чыкты.
Теке-јунма адып түшти.
Эт-јиликти эчиреткен,
Јал-каазыны јалбыраткан,
Айлы јуртына јанып келет,
Ада-энезин азырап јадат,
Эш нөкөрине сыйлап жүрет.
Анча-мынча болгон сонгында:
— Мал эди жытту эмес,
Балык эдин санадым, — деп,
Тогузон көстү тор шүүнин,
Толгой тудуп инденип ийди.
Кара көлди жакалай
Кадай, тезе базып браатты.

Ол барын јаткажын,
Тогус аршын тос түнгүрлү,
Тогус карыш толоно орбылу,
Куу, јелбер-үлбер чачту
Куртанак эмеген туштады.
— Кандый јерден келдигер,
Кажы јерди көстөдигер?
Кайда слер јатканыгар?
Ады-јолыгар кем болор? — деп,
Эмегеннен сурады.
— Э-э, калак, уулчак!
Кара көлдинг ол јанында јадырым.
Эрим менинг өлүп калган,
Эки уулду артып калгам.
Эки уулым јалку болды,
Курсак таап јибес болды.
Түнгүримди тудунып алып,
Түнүктүди түре јоктоп,
Тымуу тийген улуска камдап,
Карчанак-тепши эт таап,
Мен оморды азырап јадым, — деди.
— Кунан күчи кирип келген,
Кулун эди тынзып калган
Уулдарга не килеер?
Эге-төгө ичетен,
Аш-курсак бисте јадыры.
Биске барып айылдагар, — деп,
Эмегенди кычырып айдат.
— Онойып айдатан кижии кайда?

Алкыш сеге болзын, — деп, эмеген.
Тос түнүрүн тудунып алды,
Эрјине айлы јаар јүрүп ийди.
Куртанак эмеген једип келди,
Эрјиненин байыганына кайкады.
Алты-јети күнге јүрди.
Аш-курсагы тойына берди,
Арыган бойы семире берди.
Курут, сарјуны јүктенип,
Айлы јаар тажып турды.
Бир катап Эрјине андай берерде,
Куртанак эмеген база келип,
Эрјиненин энезинен сурады:
— Бу јуукта ла јокту эдигер,
Кандый капшагай байыдыгар? —
деди.
— Эрјине уулым кайдан да
Алтын эрјине тапкан.
Оны оозына салып кайлаганда,
Не керек — ончозы бүдет, — деп,
Эмеген јартын куучындай салды.
— Онын бүдүжин көргөн кижиге, —
деп,
Куртанак эмеген айдат.
— Оны уулым апарган,
Бойынан оны айрыбайтан, — деди.
— Э-э калак, слер канайып
турганыгар?

Ол, андап-суулап јүргөн кижиге,
Эрјинени јылытып салар туру.
Сен оны алала,
Кайырчакка не салбадың?
Уулың јанып келгежин,
Оны алып јууп сал, — деп,
Кей-кебизинле үрүп салды.
Уулы јанып келерде,
Энези јымыртканы сурады:
— Сен, балам, анзак кижиге,
Ол эрјинени јылыттар туруң.
Оны меге берип сал,
Бек кайырчакка салайын, — деди.
Уулы кыйышпады,
Энезинин айтканын укты.
Энези јымыртканы алып,
Бек кайырчакка салды.
Эрјине балыктап барарда,
Куртанак эмеген база келди.
— Эрјине јымыртканы
Алып салдың ба? — деп,
Мекелеп эмегеннен сурады,
— Алып, јууп салдым, — деп,
Куртанакка эмеген айтты.
Куртанак Эрјиненин энезине
Бир тажуурда аракы берди.
Эмеген ичеле, эзире берди,
Омок-јардак кожондоды,

Колын тартынбай, уйуктады.
Белбүдеги түлкүрди
Куртанак эмеген уурлап алды.
Бек кайырчакты ачала,
Жымыртканы уурдай берди.
Эмеген уйкудан туруп келзе,
Озогы јер јапажы болуптыр,
Јенес төжөгинде јадыры.
Эрјине балыктап барала,
Бир де балык тудуп болбоды.
— Бу кайтты?! — деп, јанып келзе,
Озогы јурты артып калтыр.
Алтын эрјинени уурладала,
Ада-энези ыйлажып отурды,
Арга-меке јок болды.
Куртанак эмегенди некежип,
Кара көлдин јаказына келди.
Тос кемезине эмеген отурып,
Ол јаны јаар кече берди.
Он качарын ойо тартынды,
Сол качарын сойо тартынды,
Арга-сүмени таап болбой,
Ачуурканып, отура түшти.
Анчалыктын бажында
Бир чычкан мантап келди.
Эрјиненин будынан тиштеди.
Эрјине оны тудуп алды:
— Будымды сен тиштеген учун

Будынды сенин сындырарым, —
деди.
— Наајынды таныбай турун ба? —
деп,
Чычкан кижичилеп эрмектенди.
— Кандый наајымды айдадын? —
деп,
Катап Эрјине сурады.
— Бојоты байдын балдары
Мени согуп өлтүрерге турарда,
Бир элгек арбанды берип,
Тынымды слер толуп алганыгар, —
деди.
Онойып турганча,
Бир карчага учуп келди.
Чычкан коркыган бойынча,
Эрјиненин эдек алдына
Кире мантап јажынды.
Карчага јастыра тепкен бойынча,
Эрјиненин эдегин катай тепти.
Тырмагын чупчуп болбой турарда,
Эрјине оны тудуп алды.
— Сен таңманы сени мен,
Түгин јулуп көрөйин, — деди.
— Калак, калак, наајым,
Наајынды канайып таныбайзын? —
деп,
Кижичилеп кыйгырып ийди.

— Кандый наажым болотон? — деп,
Эрјине катап сурады.
— Мени Бојотынын балдары тудуп,
Түгимди искеп турган тушта,
Бир элгек арбанды берип,
Мени толуп албай кайттын! — деп,
Карчага каруузын айдат.
Чычкан эдек алдынан чыгат:
— Наажымнын наажызы турбай, —
деп,
Омок жардак эрмектенет.
Ўч наажылар табыштылар,
Онду куучын жок отурдылар.
Эрјине ўшкүрип отурды.
Чычкан оноң сурады:
— Неге санааркап туруң, наажым? —
деди.
— Э-э, калак, айтпазын оны
айтсын,
Куу чачту Куртанак эмеген
Алтын эрјине жымырткамды,
Айылдап келеле, уурдап барды.
Арга сүмем жок болуп,
Ого кородоп жүрүм, — деди.
Эки наажызы бойы-бойлорына
Удура-тедире көрүштилер.
Онойып отурганча, чычкан айдат:
— Бу көлди кечетен болзом,

Алтын жымыртканы эмегеннен
Ойто уурдап алар эдим, — деди.
Тууразында отурган карчага айдат:
— Кара көлдинг ол жанына
Канча ла катап кечерим мен,
Je жаңыс ла уурданып билбезим, —
деди.
Чычканнын кулагы сертейип
турды,
Карчага жаар көрүп айдат:
— Акыр, ондый болзо, наажым,
Меге кара сананба.
Санааркап жүрген наажыбыска
Бир болужыбысты јетирелик.
Сен мени жүктенип алып,
Кара көлди кечирип ий.
Мен жымыртканы уурдайын,
Наажыбыска экелип берелик, — деди.
Карчага јөпсинди.
Чычкан карчаганы минип алды.
Карчага учуп жүре берди.
Эрјине каткырып отурды.
Карчага ла чычкан
Кара көлди кечип келеле,
Куртанактын айлына келдилер.
Јаан уулы байып калтыр.
Бүгүн өдөр түнде
Кичү уулы байыыры артыптыр.

Бозом энгир боло берди,
Боро чычкан көрүп жүрди.
Куртанактын кичү уулы
Тел-тежик айлына келди.
Жаңырттык орынына жадып,
Алтын жымыртканы оозына салды.
— Аш жоктонг аш болзын,
Мал жоктонг мал болзын, — деп,
Күркүреде кайлап жадала,
Козырыктап уйуктай берди.
Бу тужында боро чычкан
Улааны өткүре ичеген жазады,
Куйругын чейик балкашка уймады,
Оног чычкан өңөлөп келди.
Уйуктай берген күлүктин
тумчугына
Балкашту куйругын суга салды.
Күлүк-монус чүчкүрип ийерде,
Оозында жымыртка тоголоно берди.
Чычкан кучактанып, тежиктен
чыкты,
Карчага наажызын кыйгырып ийди.
Карчага учуп једип келди,
Канат үстине чычкан отурды.
Кара көлди кечип келдилер,
Кайран наажызына экү
Жымыртканы экелип бердилер.
Эрјине көөркий сүүнди,

Эки наажызын сыймады.
Алтын эрјине жымыртканы
Эрјине оозына салып кайлады.
Жалаң јерден јалбарт эдет,
Алтын стол тура берет,
Алтын табак ичинде
Каазы-карта эт јадат.
Ұч наажылар ажандылар,
Кулак төзи кызарганча,
Куйрук төзи чычайганча,
Ажангылап божодылар.
Жамандажып айдышпас,
Жакалажып сөгүшпес,
Айнык јакшы наажылар болды.
Чычкан эзендежип алала,
Баргаа јаар калыды.
Карчага эзендежип алала,
Тенгери јаар уча берди.
Эрјине айлына јанды.
Айлы-јуртына јанып келди,
Алдындагызы чылап байыды,
Аш-курсакту јада берди.

* * *

Айлык күндер өткөн тушта,
Анча-мынча болгон тушта

Куу чачту Куртанак эмеген
База катап једип келди.
Эрјине энезине айдат:
— Арыштын теертпегин
Ичин чий эдип быжыр,
Тыштына сарју сүртүп јаза,
Куртанакты тойо азыра, — деди.
Энези оног кыйышпады,
Теертпекти быжырып ийди.
Ичи онын чий болды,
Эмегенди азырап турды.
Теертпекти ол кыртыштай јиди.
— Јип алдым, — деп, ойто берди.
— Јиген де болзо, ји ле! — деп,
Эрјине күченип айтты.
Эмеген чий теертпекти јиди.
— Тойдым! — деп, ойто берди.
— Тойгон до болзон, той ло! — деп,
Эрјине база сынғырт этти.
Эмеген ончозын үзе јиди,
Ичи тургуза көөп чыкты.
— Алтын эрјинени уурлаган
Уурчы-јулкуш слер бедигер?
Эмди катап келбе,
Менин эжигим ачпа,
Ары кедери чык! — деп,
Эжиктен чыгара сүрди.
Эмеген эрмек айдынбады,

Энчейип, бүктелип болбой чыкты,
Јолой барып јадала,
Ичи јарылып, өлө берди.

* * *

Эки карыганды азырап,
Эш нөкөрин кийимдеп,
Эрјине сайрап јуртай берди.

ӨБӨГӨН ЛӨ ТҮЛКҮ

Жылым кайанын бажында,
Байбак мөштин төзинде
Анчылардын одузы жатты.
Анчылар жана берген,
Салган оды чокту жатты.
Күн ажа берерде,
Анчыларга сүрдирген
Кара күрен айу келди.
Белен жылу одуга
Конуп аларга жабыдады.
Түн койылып киргелекте,
Түлкү учурап желип келди.
Одуда абагайды көрөлө,
Кожо конорго суранды.
— Абагай! Кожо конойын ба? —
деди.
— Түнде отты жаан салар болзон,
Конып баргайзын! — деди.
Түлкү кожо конды.
Түнде отты жаан салды:
— Абагай, абагай!
Алтын түгин күйүп браат,
Ары эмеш чыгара жадыгар!
Учаланып жаткан айу,
Эмеш кайра жатты.
От когып браадарда,

Түлкү база туруп,
Отты салып ийеле, айтты.
— Абагай, абагай!
Алтын-түгин күйүп браат,
Эмеш ары чыгара жадыгар!
Айу база эмеш кайра жатты,
От когып браадарда,
Түлкү база турды.
Турундарды ичкеери салып,
Отты жаан жалбыратты:
— Абагай, абагай!
Алтын түгин күйүп браат!
Ары эмеш чыгара жадыгар! — деди.
Айу чыгара жадайын дейле,
Жылым кайадан антарыла берди.
Түлкү май жиирге
Каран сүүнип отурды.
Тандакталып таң жарыды,
Тамырланып күн чыкты,
Табыланып түлкү турды.
Кайанын алдына түжүп келзе,
Кара күрен айу абагай,
Кайа тажына табарала,
Каазы-кадары чубалган жатты.
Каазы-кадардын учынан
Түлкү сорып жада берди.
Тогус күнге чыгара жиди,
Каазы-кадар күүнге тийди.
Көбүк кардын үстинче,

Карга буды кадалбай,
Түлкү јелип јүре берди.
Јаш карды јайа баспай,
Түлкү јелип браатса,
Ач өзöги кумура тартылган
Тогус бөрү туштады.
Түлкүни тудып јиирге
Бөрүлер капсап келди.
Аргазын таппаган түлкү
Ачап бөрүлерге айдат:
— Акыр! Акыр! Бөрүлер!
Озо маргаан эделиктер.
Кем кусса, јуу чыгар,
Оны ченеп көрөликтер, — деди.
Бөрүлер јөптөндилер.
Түлкүнин алдына кустылар.
Олордын кусканынан
Ат бычкагы көрүнди.
Түлкү кузуп ийерде,
Тогус болчок јуу чыкты.
Тогус бөрү блаажып,
Бирден алып јип ийдилер.
— Бу јууны кайдан алдын? — деп,
Түлкүден мекелеп сурадылар.
Түлкүнин көзине от чагылып,
Јик јок төгүндеп айтты:
— Кудай берген, јидим, — деди.
— Оны канайда сураар? — деп,

Бир бөрү база сурады.
— Мен куйругымды сууга булгап,
Тоштын үстине отурдым.
Танга улуп отургамда,
Кудай меге јуу берген, — деп,
Кызыл тили јылбындап,
Кебин соодып, түлкү айдат.
— Ондый јакшы јеринге
Бисти баштап јетир.
Түлкү алдынан кайаланып басты.
Бир өбөгөннин суу алгыжына келди.
Бөрүлерге јакылта берди.
Бөрүлер куйруктарын
Сууга булгадылар.
Тошко отургылап алала,
Өрө көрүп, улуй бердилер.
Кырдын кызыл түлкүзи
Төңөзөктин карын кактап ийди.
Јадарга эптү эдип жазады.
Бир кулагын төжөп ийди.
Экинчи кулагын јабынып ийди,
Тумчугын куйругына кадады,
Армакчыдый түрүлген јатты.
— Сен не улубай туруң? — деп,
Бир бөрү түлкүден сурады.
— Мен тойу — деп,
Түлкү каруузын айдып турды.
Бөрүлер танга улуштылар.

Таң жарып келерде,
Түлкү туруп эстеди.
— Кандый ошкош, мекелееримде, —
деп,
Түлкү мактанды.
Бөрүлөр мантайын дезе,
Куйруктары тонгуп калыптыр.
Куйругын үзүп барайын дезе,
Тырмактары тошко кирбей
тайкылат.
Аргазын таппай, кыңзыжа берди.
Ол мантаган түлкү
Эмеген-өбөгөннинг айлына келди.
— Слердин суу алгыжыгарда,
Бөрүлөрдү тонгырып салдым.
Барып төбөөлөрине согыгар, — деди.
Укканча да болбодылар,
Таңга улуган таңмаларды,
Суралтазын берер дешти.
Эмеген малта алды,
Өбөгөн токтоло алды,
Экүлезди жүгүрүп келди.
Өбөгөн токтоло сокты,
Эмеген малтала чапты.
Тогуз бөрүни ончозун өлтүрүп,
Эмеген-өбөгөн сүүндилер.
Түлкүгө сүт берип,
Өбөгөн түлкүгө айтты:

— Кары жокко кары болорун ба?
Биле жокко биле болорун ба?
Биске жүрерин бе? — деди.
— Же кайдар, керек болзо,
Бала болгойым, — деди.
Эмеген-өбөгөн түлкүни
Түлкүнек деп адап алдылар.
Түлкүнек түште уйуктап жадар,
Түндө андап жүрер болды.
Кар алдында күртүк, сымдаларды,
Өңөлөп жүрүп, тудуп алат.
Азу тиштерине илип алала,
Эмеген-өбөгөнгө экелип берет.
Бир күн Түлкүнек:
— Акам менин кижин алган,
Эртең онын тойу болор,
Ого барып келейин бе? — деп,
Карыгандардан жөп сурады.
Олор жарадып укты.
— Удабай жан, балам! — деп,
Эмеген жакылта берди.
Түн койулып кирерде,
Түлкүнек жүрө берди.
Ол барган бойы
Каралдай деген байдын
Жайлу айлына жедип келди.
Каралдай бай кыштузуна көчөрдө,
Жайлу айлынын ичинде

Сарју-курудын оролоп салтыр.
Түлкүнек оны таап алала,
Түбиненг бери кодорып алала,
Түни-түжиле жип жатты.
Бир тизү курут алды,
Бир сынғыда сарју алды.
Эмеген ле өбөгөнгө экелди.
Ток этире таштап берди.
Эки карыган оны жийле,
Айдары жок там сүүндиленер.
Ак ийнектинг сүдин саап,
Айрак ачыдып,
Түлкүнекти азырады.
Ак корокой жуурканла ороп,
Алкы үстине Түлкүнекти
уйуктадып,
Айдары жок эркелеп турдылар.
Бир күн Түлкүнек айдат:
— Кичү карындажым кижин алган
Тойына барып келейин бе? — деди.
Барар болзон, бар ла, балам,
База курут-сарју экел, — деп,
Эмеген сүүнип айдат.
Түлкүнек куйругын чычайтып,
Эмеген-өбөгөннинг жайлузына келди.
Оттынг ордындагы орозын кодорды.
Канча күннинг туркунына
Курут-саржузын үзе жиди.

Жарым тизүде курут алды,
Оны жүктенип алала,
Эмеген-өбөгөнгө экелип берди.
Арам тиштү эмеген
Курутты тиштеп көрөлө, айдат:
— Бу менин курудым ошкош,
Кандый жымжак курут эди, — деп,
Жаан сүүнип, жип отурды.
Бир канча күн өткөндө,
Өбөгөн эмегенине айтты:
— Бистинг кару балабыс Түлкүнек
Курут, саржула бисти азырайт,
Бис үүчебисти бузуп алып,
Түлкүнекти не азырабас? — деди.
Үүче орозын кодорорго
Өбөгөн жайлу жаар барды.
Жайлууна једип келзе,
Орозын кижин кодорып алтыр,
Курут-саржузы жок болды.
Жалмажын согунып, отура түшти,
Сол качарын сойо тырманды,
Түлкүнек эткен туру деп,
Өбөгөн шүүнип бодоп алды.
— Сен таңманы сени мен,
Сын теренди сыйрыбазам,
Ак-жарыкка жүрбейин, — деп,
Сок жангыскан арбанды.
Кырдын кызыл кырчынынан,

Арканын ак кырчынынан,
Тудамга сындырып алды.
Айлына јанып келеле,
Эжигин јапшыра базып,
Эмегенине кыйгырды:
— Түлкүнек тагманы тут!
Эмегенинин кулагы үскер эмтир,
Түлкүнектен сурады:
— Нени айдат, балам?
Түлкүнек буруузын билинди,
Калганчы катап төгүндеп айтты:
— Түлкүнекке сүт бер деп айдат, —
деди.
Эмеген Түлкүнекке сүт берди.
Обөгөн база кыйгырды:
— Түлкүнекти туттын ба?
— Нени айдат, балам? — деп,
База катап эмеген сурайт.
— Улааны оодып ийеле,
Түлкүнекти чыгарып ий — деп,
айдат.
Эмеген улааны оодо тепти,
Түлкүнек чыга коңды.
Обөгөн јастыра соқты,
Түлкү мантай берди.
Эмеген ле обөгөн экүлези
Түлкүге мекеледип калдылар.